

איש 'השומר' אליעזר קרול ועולי תימן בקריית שמונה, 1949-1950

אמיר גולדשטיין

במאמר זה אני מתחקה אחר אירוע מימיה הראשונים של קריית שמונה (קריית יוסף).¹ אנסה להציג אירוע היסטורי-חברתי שהתרחש במרחב הצפוני של עמק החולה בשנים 1949-1950. בלב המאמר ניצבת חידה. אליעזר קרול, מנהל היישוב הצעיר² והאיש המרכזי שקלט את המתישבים הראשונים בקריית שמונה, הפסיק את פעולתו בפתאומיות שנה לאחר שקיבל עליו את משימת הקליטה. קרול, איש 'השומר' וכפר גלעדי שאת קורותיו אתאר להלן בקצרה, היה דמות ציונית מחויבת למשימות הלאומיות. הוא התמודד עם כמה אתגרים בימי חייו ויכול להם. מה גרם לו לחדול באחת מפעילותו?

האירוע המיקרו-היסטורי הזה טרם נחקר, והוא טומן בחובו משמעויות רחבות ממקרה המבחן המקומי הנקודתי. הוא מביא לידי ביטוי היבטים ומאפיינים של יחסי קריית שמונה וקיבוצי האזור לצד הדרמה ההיסטורית שהתרחשה במדינת ישראל הצעירה בימי העלייה הגדולה בראשית שנות החמישים של המאה ה-20.

קריית שמונה הוקמה במרחב מרוחק ומנותק מהמרכז הארגוני, המוסדי והפוליטי של המדינה הצעירה. היא הוקמה באזור עתיר משמעות מיתית מן הבחינה הציונית. הכפר חלסה, שאליו הגיעו ראשוני העולים התימנים ביולי 1949, וקיבוץ כפר גלעדי, שממנו הגיע אליעזר קרול ליישוב העולים בספטמבר 1949, היו לא רק נקודות יישוב אלא מרכיבים בתוך מחוז הזיכרון הציוני המרכזי של פרשת תל חי. המפגש האנושי בגליל העליון לאחר הקמת מדינת ישראל היה דוגמה ומשל למפגשים רבים בין עולים לוותיקים שהתרחשו בעשרות ואולי אף במאות נקודות התישבות, מחנות עולים, מעברות ושכונות ברחבי מדינת ישראל הצעירה. מה אפשר ללמוד מהפרשה הצפונית על המפגש המורכב הזה בין קולטים לנקלטים, שהשפיע – ועודנו משפיע – על החברה הישראלית?

1 תודה לד"ר איילת שביט ולד"ר תמר הגר, עמיתותיי, על קריאת גרסה מוקדמת של המאמר ועל הערותיהן המועילות ומאירות העיניים.

2 בשנים הראשונות השתנה שם היישוב, ואפשר למצוא שימוש בשמות שונים בו בזמן: חלסה, קריית יוסף, קריית שמונה. שינוי היישוב החדש למעברה התרחש בשנת 1950. לכן שמרתי גם במאמר על גיוון הכינויים וההגדרות.

המקורות העומדים לרשותנו בנוגע לפרשה

המקור המרכזי העומד לרשותנו בעניין פעולתו של אליעזר קרול בקריית שמונה הוא תיקון של קרול בארכיון בית השומר. התיק כולל העתקי מכתבים, ובעיקר פנקסי יומן אשר ניהל בתקופה שליווה את מעברת חלסה.³ יומן כזה עשוי להיות נכס יקר למחקר היסטורי הן בזכות המידע שאפשר לדלות ממנו על ההתרחשויות והן בזכות ההיחשפות לאישיות – הדמות ההיסטורית, תחושותיה, רגשותיה – ולפרשנותה את המתרחש. אכן, אליעזר קרול כתב כמעט כל ערב ביומן, ככל הנראה כשחזר מהעבודה ביישוב. עם זאת, היומן מותיר את החוקר, כהיסטוריון, ומחצית תאוותו בידו. לרוב כתיבתו של קרול לקונית, יובשנית ואינפורמטיבית במובן המצומצם של המילה. לא נלוו לכתיבה ביטויים אישיים וודאי שלא רגשיים, וכפי שנראה להלן, אין ביומן תיאורים של פרשיות מרכזיות שטלטלו את מעברת חלסה. מנגד, מעצם העובדה שמדובר ביומן יסודי אך יבשושי היה אפשר ללמוד משהו על אופיו של אליעזר קרול. תמונה זו מתחזקת גם מסיפורים אישיים של אנשים שהכירו אותו.⁴ לצד מסמכים מעטים שמצויים בארכיונים הארציים עמדו לרשותי כחוקר גם כתבות מעיתוני התקופה. בגליל העליון פעלו כמה נציגים של עיתוני המפלגות, בעיקר של מפלגות הפועלים. עיתונאים אלה ראו בעצמם שליחים שמביאים לידיעת הציבור הרחב את המתרחש בעמק החולה, וכפי שנראה פרסמו כתבות אחדות, ואלה חושפות לעינינו טפח מהמציאות במעברת חלסה בשנתה הראשונה.

קושי גדול עוד יותר מצפה להיסטוריון המבקש לחקור את תולדות קריית שמונה מנקודת ראותם של מתיישביה הראשונים. בארכיון המקומי ובארכיונים הארציים נותר הד קלוש בלבד לתחושותיהם ולנקודת מבטם של מייסדי קריית שמונה. להבדיל מהמקרה של קרול, בעיה זו קשורה לא במאפייני אישיות אלא בתופעה היסטורית-תרבותית-חברתית רחבה יותר. רוב קולותיהם של עולי העלייה הגדולה אשר הגיעו ארצה בשנים שלאחר

3 תודה לזוהר מונסונגו, מנהלת מוזאון בית השומר, ולדניאלה שטיין, ארכיונאית בית השומר, על עזרתן במציאת החומרים השונים הקשורים בפועלו של קרול בקריית שמונה. על נסיבות שיתוף הפעולה בין המוזאונים הקיבוציים למוזאון קריית שמונה ראו להלן בהערה הבאה.

4 כאן המקום לתאר את התהליך שעמד בבסיס איסוף המקורות בנוגע לשנתה הראשונה של קריית שמונה. כחלק מתהליך חידוש המוזאון המקומי בקריית שמונה נערך קורס בשם 'כותבים את ההיסטוריה של קריית שמונה'. בקורס השתתפו עשרות תושבים מהעיר ומהאזור. לקראת הקורס אספתי מקורות ארכיוניים, ובכלל זה תעודות, ובזמן הקורס היו המשתתפים מעורבים באיתור מקורות וסיפורים אישיים. באיסוף השתתפו תושבים וארגונים קהילתיים ואקדמיים, ובכללם מוזאון קריית שמונה ומוזאון בית השומר בכפר גלעדי. הקורס נערך כחלק מתכנית 'אקדמיה בכיר', המתקיימת במכללה האקדמית תל חי בהנהגתן של ד"ר איילת שביט ושל יעל סילבר, מתוך תפיסה שהידע מצוי הן בקרב חוקרים אקדמיים והן בקרב הקהילה. תודה לאיילת וליעל על השותפות ועל הסיוע שהביא לפרסום מחקר זה, ותודה גם לירדן ארליך, שותפי ללימוד הקורס. לעונג לי להודות לקהילת משתתפי הקורס כולו על ההזדמנות לליבון משותף של הסוגיות ההיסטוריות והחברתיות.

הקמת מדינת ישראל מארצות אסיה ואפריקה שקעו בתהום הנשייה. דור זה, שעלה ארצה מארצות האסלאם, הותיר מעט מאוד מסמכים, תעודות בנות הזמן, יומנים, מקורות אישיים (מכתבים) או ספרי זיכרונות. ספרי זיכרונות ויצירות ספרות שמתעדות את קשיי הקליטה נכתבו ופורסמו במשך השנים, אך מדובר בקבוצה קטנה יחסית של מתעדים ומסרטים של המציאות כפי שתפסו אותה העולים המזרחים. המאמץ היום יומי בתהליך ההגירה של בעלי משפחות לארץ ואופי היחס אל ההיסטוריה ואל כתיבתה בקהילות המוצא נמצאים ככל הנראה ביסוד המציאות הזו. בקריית שמונה היעדרם של מקורות ראשוניים מהעשור הראשון לחיי היישוב בולט במיוחד; ועל רקע זה, המסמכים המעטים שנמצאו במחקר מקבלים חשיבות רבה הן למחקר, מכיוון שהם מבהירים את תפיסותיהם של ראשוני קריית שמונה, והן משום שהם מאפשרים לחלץ את קולותיהם המשותקים של מייסדי קריית שמונה ובעקבות כך להציג את הנרטיב שלהם כפי שבא לידי ביטוי בעת ההתרחשות. המכתבים שאצטט להלן עשויים להמחיש את הרהיטות, את העושר הלשוני ואת הנחישות להשמיע קול מחאה, שהיו נחלת עולים בתקופת העלייה הגדולה, ואת החשיבות של איתור מקורות אלה, של הנגשתם ושל בחינת תרומתם לסרטוט תמונה עשירה של המציאות במדינת ישראל בשנותיה הראשונות.

הכפר חלסה, היישוב המרכזי בעמק החולה, התרוקן מתושביו הערבים בחודש מאי 1948, ומוסדות המדינה מנעו את חזרתם של יושביו. חלסה שימש מרכז אזורי לכפרי הגליל העליון ונמצא בתהליכי צמיחה בתקופת המנדט.⁵ מנהיג הכפר, שהיה גם מנהיגו של השבט אל-ע'נאך, שאכלס את מרבית כפרי החולה, היה כאמל חסיין, שבצעירותו היה מעורב בקרב תל חי והביא להריגתם של יוסף טרומפלדור וחבריו ולעזיבתם הזמנית את היישובים היהודיים. לימים התקרב חסיין אל המוסדות הבריטיים והציוניים ואף כרת עמם ברית של שיתוף פעולה; זו באה לידי ביטוי במסירת מידע מודיעיני בעל ערך, במעורבות מרכזית ברכישתה של קרן קיימת לישראל קרקעות בגליל העליון ובהתייצבותו נגד החוגים האנטי-בריטיים והאנטי-ציוניים בקרב התנועה הלאומית הפלסטינית.⁶ מנהיג חלסה קיים גם קשרי ידידות ופעילות עם היישובים היהודיים החדשים שהוקמו בעמק החולה בעשור האחרון לשלטון הבריטים, אם כי בכפר גלעדי, היישוב היהודי הוותיק והמוביל באזור, לא הסכימו מעולם לסלוח לו על מעורבותו בפרשת תל חי. אנשי 'השומר' הטילו עליו חרם חלקי, נאסר עליו להיכנס לכפר גלעדי, והקשר עמו היה ענייני ומזערי גם בשנים ש'חצה את הקווים' וסייע להתיישבות היהודים בצפון הארץ.

5 מוסטפא עבאסי, 'צפת בתקופת המנדט - היבטים חברתיים ופוליטיים', עבודת דוקטור, אוניברסיטת חיפה 1999, עמ' 199. הנ"ל, 'צפת ואזור הכפרי בתקופת המנדט: יחסים ומתחים', קתדרה, 99 (ניסן תשס"א), עמ' 129.

6 יאיר זלטנרייך, 'רכישת אדמות ערביות בגליל (1935-1941): הזווית היהודית בעיני יוסף נחמני', **אופקים בניהוגרפיה**, 76 (2010), עמ' 112-130. Yair Selteneich, 'Personal Diaries as Historical Narratives: Yossef Nachmani and the Galilee, 1935-1941', *SPIEL*, 30 (2011) H. 1, pp. 1-18.

על אף שיתוף הפעולה של כאמל חסיין עם המוסדות הציוניים ויחסי השכנות הטובה של כפריי החולה עם שכניהם היהודים,⁷ נאלצו תושבי חלסה ותושבי הכפרים הסמוכים לה לעזוב את בתיהם ימים אחדים לפני ההכרזה על הקמת מדינת ישראל. מאמצייהם ואף תחנוניהם לשוב לכפריהם ולשדותיהם נדחו בשנה שלאחר מכן.⁸ משחסמה ממשלת ישראל את השיבה של כפריים אלה לבתיהם ולשדותיהם התרחש מהפך דרמטי בדמוגרפיה ובגאוגרפיה האזוריות. עמק החולה היה בן יום לאחד האזורים בישראל שלא נותר בו מיעוט ערבי כלל. כאמל חסיין אפנדי נרצח בסופו של דבר במאי 1949, בידי כוחות ביטחון סוריים, על אדמת לבנון.

חודשיים לאחר ההתנקשות נכנסו לכפר חלסה ראשוני המתיישבים היהודים. כמו במקרים דומים,⁹ נראה כי בשנת הדמדומים שבין נטישת הכפר ליישובו מחדש נבזז רכוש תושבי הכפר. בשלב מסוים הפקידו אנשי כפר גלעדי ערבי-נוצרי מהכפר הערבי אבל אל קמח, שלא היה לפליט, לשמור על בתי הכפר. שדות הכפרים בעמק, ובכלל זה אדמות חלסה, הופקדו בידי קיבוצי האזור. ככל שנקפו הימים, כן התברר כי יציאת הערבים מכפריהם, שבהתחלה נדמה היה כי היא זמנית, היא מצב קבוע; וזה נהיה הזדמנות פז למדינת ישראל ולתושבי היישובים היהודיים בגליל העליון. כוחות הביטחון פעלו נגד ערביי חלסה וערביי הכפרים האחרים, אשר ניסו שוב ושוב לחצות את הגבול המדיני החדש בניסיון נואש לשמור על קשר עם רכושם ועל יכוליהם. זרם העולים ההולך וגובר ארצה הוביל את המוסדות הלאומיים לתור אחר כל אתר אפשרי להקים בו יישוב חדש. כך היה גם הכפר חלסה לאתר התיישבות יהודי.¹⁰ שנה לאחר נטישתו נשלח נחום הורביץ מכפר גלעדי לבדוק את האפשרות ליישב בו עולים. בסופו של דבר הגיעו ראשוני העולים להתיישב בחלסה בחודש יולי 1949.

בהחלטה על הקמת היישוב ובטיפול בשלבי ההקמה הראשונים היה למועצה האזורית הגליל העליון ('ועד הגוש') תפקיד מרכזי. המרחק הרב ממרכז הארץ והניתוק ממוקדי קבלת ההחלטות והביצוע העצימו את תפקידם של קיבוצי האזור בתהליך גיבוש המדיניות בנוגע לרכוש הערבים בעמק החולה אשר הוחרם לטובת המדינה הצעירה. ככל שחלף הזמן מעזיבת חלסה והכפרים שסביבה, כן התקבעה בתודעת מנהיגי ההתיישבות השיתופית בעמק החולה התפיסה כי זוהי הזדמנות לעשות מן המציאות של אזור המאוכלס ביהודים

7 על כך ראו: נועה ציון, 'ניסיון ליצירת יחסי גומלין המבוססים על דו-קיום: הזווית היהודית ביחסי יהודים-ערבים במהלך המפעל ההתיישבותי בצפון עמק החולה 1939-1947', בתוך: נעימה ברזל (עורכת), **הגליל במרחב תרבותי**, אורנים, קריית טבעון 2012, עמ' 116-125.

8 אמיר גולדשטיין ומוסטפא עבאסי, 'גשר צר מעל ביצות החולה: כאמל חסיין בצבת המאבק הלאומי בימי המנדט', **ישראל** (פורסם).

9 ראו לדוגמה: אלון קונפינר, 'נסים ושלג בפלשתינה ובישראל: טנטורה, היסטוריה משנת 1948', **זמנים**, 121 (2013), עמ' 16-31.

10 ארנון גולן, **שינוי מרחבי - תוצאת מלחמה: השטחים הערביים לשעבר במדינת ישראל 1948-1950**, אוניברסיטת בן-גוריון בנגב, שדה בוקר 2001, עמ' 172-173.

בלבד מצב של קבע. התקיימו התייעצויות פנימיות ודיונים נוספים עם מוסדות הממשלה הזמנית על האפשרות של הקמת יישוב יהודי חדש במקום. מעורבותו הגדולה של ועד הגוש בתהליך הקמת היישוב החדש בחלסה באה לידי ביטוי בין היתר בתהליך קביעת שמו. היישוב נקרא תחילה קריית יוסף, על שמו של יוסף טרומפלדור. זה היה מעשה סמלי ציוני שנועד לבטא סגירת מעגל: הכפר אשר ממנו יצאו האנשים שהרגו את הגיבור הציוני המיתולוגי היה ליישוב עברי שנשא את שמו. במקורות בני הזמן המקום מכונה מעברת חלסה או קריית יוסף, לסירוגין. פחות משנה לאחר הקמת היישוב הוא זכה בשם חדש – קריית שמונה, כדי להכליל בשמו את זכרם של כל היהודים שנהרגו בתל חי ביום הקרב ובשנה שקדמה לו. את ההחלטה על השם החדש קיבלה המועצה האזורית הגליל העליון (שהוקמה בינתיים) בעקבות בקשתו של יוסף ויץ, יושב ראש קרן קיימת לישראל, שהועברה דרך ועדת השמות של הארגון. נראה כי קריאת שמו של הכפר הערבי עצמו על שם היהודים שנהרגו בידי אנשיו היתה מקרה ייחודי בתוך המהלך הכולל של עברות מפת הארץ. השם 'קריית שמונה' לא רק החליף שם ערבי אלא היה גם בבחינת הנצחה וסגירת מעגל דמים היסטורי. הוא ביקש להצביע על ניצחונה בדיעבד של הרוח הציונית של גיבור תל חי על הורגיו.¹¹

רוב מייסדי קריית שמונה שהתיישבו בחלסה ביולי 1949 היו עולים תימנים שהגיעו ממחנות העולים בעין שמר, בבית ליד ובעתלית.¹² ביולי ובאוגוסט של אותה שנה הגיעו שתי קבוצות ראשונות, כמעט 30 משפחות, והתמקמו בבתי האבן של הכפר. חודשיים לאחר הגעת ראשוני העולים לחלסה החליטו המעורבים המרכזיים בהקמת היישוב מקרב קיבוצי האזור לשלוח את אליעזר קרול מכפר גלעדי ללוות אותם ולסייע בקליטתם.

מי היה אליעזר קרול?

אליעזר קרול השתייך לגרעין החלוצי של העלייה השנייה. הוא נולד בעיר קרמנצ'וג באוקראינה ב-1887 וגדל בבית ציוני.¹³ מנעוריו נמשך אחר הסוציאליזם והיה פעיל בס"ס

11 לאסטרטגיות השונות שנקטה הוועדה כדי לנכס את השטח ראו: מירון בבננישתי, 'המפה העברית', תיאוריה וביקורת, 11 (1997), עמ' 29-11.

12 ספרות המחקר בנוגע לעלייה מתימן ולקליטתה במדינת ישראל הצעירה ענפה. ראו לדוגמה: דב לויטן, 'יציאת התימנים ממחנות העולים', תימא, ה (תשס"ז), עמ' 145-168. מחקר חשוב חשף לאחרונה את ההיבטים הקשים של מבצע העלאת היהודים מתימן ארצה בשנים 1948-1950: אסתר מאיר-גליצנשטיין, 'יציאת יהודי תימן – מבצע כושל ומיתוס מכונן', רסלינג, תל אביב 2012. הנ"ל, "מרבד הקסמים": כיצד הפך מבצע עלייה כושל למיתוס הצלה מפואר, תימא, יב (תשע"ב), עמ' 97-123.

13 מבוסס על תיקון בארכיון כפר גלעדי וכן על נחמיה לבנון, הדרך אל חוף הירדן, מערכת, תל אביב 1999, עמ' 142. וכן: דוד תדהר, אנציקלופדיה לחלוצי היישוב ובוניו, 13, ספרית ראשונים, תל אביב 1971, עמ' 3529.

(מפלגת הפועלים הציונית-סוציאליסטית). בתקופת המהפכה הציונית הראשונה היה קרול מעורב בפעילות ההגנה העצמית באוקראינה נגד גל הפרעות שפקד את תחום המושב. קרול הצעיר התגייס לצבא רוסיה, אך נכלא בשל פעילותו המהפכנית בזמן שירותו. הוא נמלט ממעצרו ועשה את דרכו ארצה לא מתוך החלטה מפורשת לעלות, אלא בעיקר מתוך הצורך להתרחק ממשטרת הצאר. ארץ ישראל עשויה היתה להיות מבחינתו תחנת ביניים בדרך ליעד הגירה מערבי יותר.¹⁴

אחותו של קרול התגוררה בזיכרון יעקב, והוא שם את פעמיו למושב זה ועבד בה כפועל. הפעלתנות וכישורי המנהיגות שלו הביאו אותו במהרה להיבחר לוועד הפועלים במקום, לצדם של דוד גרין (לימים בן-גוריון) ויוסף ברץ. בשלב זה החל קרול לשלב בין עבודת אדמה לפעילות שמירה. הוא התקרב לחוגי 'השומר' ולרעיונות בדבר שמירה עברית בראשות יהודים חדשים צעירים ואקטיביסטים. קרול התקבל לארגון 'השומר' בשנת 1910 לאחר שנת ניסיון, ובכללה פעולות שמירה בזיכרון יעקב ומאבק, עם חברו צבי בקר, בשודד ערבי, שהסתיים בפציעתו הקלה. הוא הצטרף לקבוצת שומרים שעברה למושב החדשה כדי לכבוש בה את השמירה מידי הערבים.

מקבץ הפרטים הביוגרפיים שהוזכרו עד כאן מלמד על מעורבותו האישית של קרול בכל תחנות ההגשמה הציונית שעסקה בה קבוצת החלוצים הציונית-סוציאליסטית שאליה הוא השתייך: הגנה עצמית (באוקראינה), עבודה עברית (בזיכרון יעקב), כיבוש השמירה (בזיכרון יעקב ובחדרה). סיסמאות העלייה השנייה היו ממשיות בחייו של קרול הצעיר, ובהן גם כיבוש האדמה – הוא השתתף עם חברי 'השומר' בהקמת יישובם הראשון תל עדשים.

מאפיין זה של פעילות חלוצית ואקטיביסטית בולט גם בהמשך דרכו של אליעזר קרול. לקראת סוף מלחמת העולם הראשונה הצטרף לגדודים העבריים בצבא הבריטי והיה חבר בתא השומרים ('הבאסקירים') בגדוד העברי לארץ ישראל, שקיבל עליו לפעול להשגת נשק מהצבא לארגון 'השומר'. מיד לאחר המלחמה פעל בגדוד העבודה, היה בין סוללי כביש מגדל-צמח ובין מייבשי הביצות. לאחר מכן נרתם עם חברים מקרב ארגון 'השומר' לפעולות חידוש כפר גלעדי שננטש בעקבות הקרב בתל חי. כמו שאפשר לראות, אליעזר קרול ניצב עוד מנעוריו בחזית העשייה הציונית, וליתר דיוק הציונית-סוציאליסטית. הוא המשיך להיות מנהיג ומשפיע מכפר גלעדי בשנות המנדט. כך למשל היה מעורב בצבירת נשק, בפעילות העפלה יבשתית מלבנון ומסוריה לארץ ובארגון כוחות הפועל במאבק נגד הימין הרוויזיוניסטי.

בגליל העליון ביצר לעצמו קרול עם השנים עמדת מנהיגות, ונדמה כי לדמותו הממשית הצטרפה בהדרגה אגדת דמותו כאחד ממייסדי ארגון 'השומר' ומחלוצי העלייה השנייה. השפם שעיטר את פניו בצעירותו היה לזקן ארוך ולבן, וזה תרם לו הדרת כבוד ונופך נוסף. בימי מלחמת העולם השנייה, כשנוצרה לפתע חזית בין צרפת של וישי ובין בריטניה

14 תיק קרול, ארכיון כפר גלעדי.

בגליל העליון והמושבה מטולה ננטשה על ידי איכריה, עלה אליעזר קרול למטולה בראש קבוצת מְגָנִים צעירים כדי לשמור על רכוש היהודים ולמנוע את אבדן הנקודה הצפונית של ההתיישבות היהודית. מאוקטובר 1945, שאז התפתח בכפר גלעדי עימות עם הבריטים סביב ההעפלה הלא חוקית ארצה דרך היבשה, היה לקרול כמובן תפקיד מכריע באירועים. קרול נישא בצעירותו לחיה (אחותה של דבורה דרכלר, אשר היתה פעילה מאוד בפעילות ההעפלה היבשתית שעברה דרך כפר גלעדי.¹⁵ שניים מילדיהם הבוגרים, אחיעם ודב, הגיעו עמם לגליל העליון, ובנם הצעיר יגאל נולד בכפר גלעדי. בינתיים, לקראת סוף שנות השלושים, עם הקמת מצודות אוסישקין, נחלץ כפר גלעדי מבידודו כקיבוץ היחיד מצפון לאגם החולה. לכפר גלעדי, הקיבוץ הוותיק באזור, היה תפקיד הנהגה ממשי בגוש היישובים שנוצר בעמק בשנת 1939. אליעזר קרול – האדם והסמל – הגיע בכל עליית נקודת התיישבות חדשה לקרקע לקבל את פני החלוצים הצעירים. נחמיה לבנון, ממנהיגי הקיבוץ האנגלי-בלטי (בקרוב הכפר נאעמה), לימים כפר בלום, סיפר בזיכרונותיו לדוגמה: 'יום אחד הגיע לגבעת נעמה אחד מזקני אגודת "השומר" בכפר-גלעדי – אליעזר קרול. גבוה, זקוף קומה, בעל זקן נאה, היה אליעזר ממש דמות מתמונה מצוירת מאלבום של תולדות ההתיישבות בגליל'.

טקסט אחר מלמד על קבלת הפנים שערך קרול למיישבי עמיר:

אליעזר קרול איש כפר גלעדי פותח בדיבור פשוט שלבביותו אינה בת סממנים, אלא תכונת הורים ותיקים השמחים בהעלאת בנים לשלבים הכרחיים בחייהם. דיבור של ותיקים למודי סבל, עמוסי ניצחונות וכישלונות, עסוקים לא בהערכת עצמם וליטוש דבריהם אלא בדאגה ובמילוי חובה [...] קשה לבטא את השמחה, אומר האיש, אבל הלב בפנים רונן.¹⁶

מהדברים עולה המעמד שרכש לעצמו אליעזר קרול כזקן הגליל העליון, כמנהיג אזורי וכדמות מרכזית בפעילות הציונית בעמק החולה.

אף שקרול לא היה למנהיג לאומי או חברתי ולא נזכר בשורה הראשונה של מעצבי העלייה השנייה, בגליל העליון הוא ביצר לעצמו עמדת מנהיגות, ושמו הלך לפניו. בכפר גלעדי ניהל את טקסי הנישואים ואת טקסי בר המצווה. הנערים קיבלו ממנו בגיל 13 אקדה, והוא הדריכם כיצד להשתמש בו. האקטיביזם הביטחוני החליף בטקס החניכה שהנהיג קרול את הממדים היהודיים-מסורתיים. החופה שמתחת לה קידש קרול את הזוגות במשק היתה עשויה מדגל 'השומר', ועליה רקומה הסיסמה: 'בדם ואש יהודה נפלה בדם ואש יהודה תקום'.¹⁷ כאשר עלו חניכי תנועות הנוער החלוציות לתל חי ב"א באדר קיבל אליעזר

15 דבורה דרכלר (1896-1920), ההרוגה הראשונה באירוע תל חי (1920).

16 'בן דור, 'חומה ומגדל מספר 55', דבר, 22 בנובמבר 1939.22.11.

17 סמדר סיני, 'השומרות שלא שמרו: נשים ומגדר ב'השומר' ובקיבוצו כפר גלעדי 1907-1939, יד טבנקין, תל אביב תשע"ג, עמ' 128-130, 233-240.

קרול את פניהם וחיבר אותם לסיפור המורשת הציונית באמצעות תיאור פרשת תל חי על רקע ההתיישבות היהודית באזור. כששהו מחלקות של הפלמ"ח באזור סיפר קרול ('עם זקן ארוך ולבן') על חוויותיו מימי 'השומר'.

בביוגרפיה של קרול, העמוסה פעילות לאומית ואקטיביסטית, נשזרה פרשה קצרה: בשנת 1912 הוא השתתף בטיפול בקבוצת המשפחות שעלו מתימן בעקבות שליחותו של שמואל יבניאלי והתיישבו בחדרה. המקורות על פרק זמן קצר זה מעטים, וקשה ללמוד מהם על יחסי הגומלין שהתפתחו שם בין איש העלייה השנייה ו'השומר' ובין העולים מתימן. פרשת קליטת התימנים ביישוב היהודי בראשית המאה ה-20 ועמדותיהם של מנהיגי העלייה השנייה בנוגע לעולי תימן נדונה רבות במחקר, ותפיסות אלה אפיינו כנראה את קבוצת ההשתייכות של קרול.¹⁸ עזריאל קמון הצביע על התנודה מדפוסים אידאולוגיים רומנטיים שהביאו את תנועת העבודה לשחרר אחר שילוב העולים התימנים ביישוב היהודי בימי העלייה השנייה להתכחשות ולדחייה שאפיינו את יחסן של מפלגות הפועלים בעקבות התפוגגות התדמית הרומנטית של העולים מתימן כ'פועלים טבעיים' במציאות הארץ-ישראלית.¹⁹ יוסף גורני סיכם את המחקר המפורט בעניין יחסי הגומלין בין אנשי העלייה השנייה לעולים התימנים באמצעות המונח 'פטרנליזם ערכי'.²⁰ גורני התמקד במחקרו בהצגת עמדתם של רבדים שונים של מנהיגות העלייה השנייה בנוגע ליהודי תימן, שעלו ארצה כחלק מהמאמץ לקדם עבודה עברית במושבות. קרול לא השתייך למנהיגות הרעיונית-פוליטית, הרוחנית, של עלייה זו. הוא היה מעורב במה שגורני מכנה 'מסדרי הגשמה' אשר הוקמו בתקופת העלייה השנייה והשלישית כאמצעים למעורבות הנמרצת של תנועת הפועלים בבניין החברה הלאומית. השיח שניתח גורני משקף את האקלים הרעיוני שקרול הושפע ממנו. הוא גיבש את מערכת המושגים והדימויים שלו על רקע הדיון הציבורי בימי העלייה השנייה בעניין עולי תימן. גורני מזכיר כי ככל שחברה אידאולוגית יותר, כן היא פטרנליסטית יותר וקושר בין התפיסה הציונית-סוציאליסטית-קונסטרוקטיבית של מנהיגי העלייה השנייה ובין הגישה הפטרנליסטית של קבוצה זו 'ביחס לעצמם, ביחס לסביבתם וביחס לפועלים יוצאי תימן'.²¹

האידאליזם הפטרנליסטי היה כוח חשוב וחיובי בפעולותיהם של אנשי העלייה השנייה לקליטת העולים התימנים בחברה היישובית. תפיסה זו הובילה את אנשי העלייה השנייה לפעול למען קליטת העולים, אולם לצד ההתפעלות הרומנטית מכושר הסתגלותם

18 יהודה ניני, ההיית או חלמתי חלום: תימני כנרת - פרשת התיישבותם ועקירתם - 1912-1930, עם עובד, תל אביב 1996. שלום רצבי, 'גלות בארץ ישראל: העליות מתימן בהיסטוריוגרפיה של היישוב והציונות', זמנים, 63 (קיץ 1998), עמ' 58-68. וראו להלן בהערות הבאות.

19 עזריאל קמון, 'בין אידאולוגיה לתדמית: יחסה של תנועת העבודה לעליות מתימן', תימא, ז (תשס"א), עמ' 137-150.

20 יוסף גורני, 'כוחו וחולשתו של ה"פטרנליזם" הערכי: תדמית יהודי תימן בעיני מנהיגות העלייה השנייה', קתדרה, 132 (תמוז תשס"ג), עמ' 131-162.

21 שם, עמ' 133.

ומחריצותם, הוליד הפטרנליזם הערכי בהכרח גם יחס מתנשא ומסתייג כלפיהם. התדמית הקולקטיבית של העולים מתימן בקרב אנשי העלייה השנייה תאמה במידה רבה את השניות אשר עליה הצביע אדוארד סעיד, שהתווה את המונח 'אוריינטליזם': שילוב של קסם מציבור העולים מתימן ודחייה ממנו בהיותו מוזר, פרימיטיבי ופראי.²²

התנסותו של קרול בקליטת התימנים בחדרה ב־1912 נמצאה ודאי בבסיס ההחלטה לשלוח אותו למשימה החברתית החדשה, עם הקמת המדינה: הדרכת המתיישבים בכפר הנטוש חלסה. בזכות מעמדו כמנהיג אזורי בגליל ובזכות ניסיונו בקבלת פניהם של בני היישובים השיתופיים בעמק החולה בתהליך התיישבותם משנת 1939 היתה הבחירה בו כמי שילווה את הקמת יישוב העולים החדש טבעית. איש 'השומר' הוותיק – מצויד בתפיסת העולם הציונית-סוציאליסטית, בדפוס המחשבה ובדימויים שנוצקו בשלבי הפעילות המוקדמים שלו במסגרות החלוציות השונות – הגיע למשימתו החדשה בחלסה.

אליעזר קרול מגיע לחלסה

בינואר 1949 שכל קרול את בנו האמצעי דב; זה נהרג בתאונת דרכים בעת שירותו הצבאי. שמונה חודשים מאוחר יותר, ימים אחדים לפני ראש השנה תש"י, נכנס אליעזר, שהיה בראשית שנות השישים לחייו, לתפקידו כמדריך העולים שיישבו את הכפר חלסה. הגדרתו של קרול כמדריך היא הגדרה מצומצמת. במובנים רבים אפשר להגדיר את קרול מנהל המעברה, שעמד בראשה ושהקים, כחלק מעבודתו, את תשתיותיה.²³

לקראת יישובה מחדש של חלסה התעוררו חילוקי דעות בקרב מנהיגי הגוש הקיבוצי בגליל העליון על אופי היישוב הרצוי. אנשי כפר גלעדי כמו נחום הורביץ ואליעזר קרול העדיפו להקים על אדמות חלסה יישוב חקלאי שיתופי שיוכל להשתלב בטבעיות בסביבה הקיבוצית ההומוגנית של עמק החולה. לעומתם, היו בוועד הגוש גם כאלה שביקשו לראות בחלסה המתחדשת מרכז עירוני של הגליל העליון, שיספק צרכים מנהליים אזוריים, ובעיקר כוח עבודה למשקים ולמיזמים הלאומיים שעמדו על הפרק, כך למשל שמואל שרייבר (מילק). בסופו של דבר היתה ידם של אלה על העליונה מכיוון שהצורך למצוא מקומות יישוב גדולים לעולים הלך וגבר, ואגף התכנון בממשלה גיבש תפיסה שעלתה בקנה אחד עם תפיסת המרכז העירוני.

כמקובל בתהליך הקמת ההתיישבות העירונית בפריפריה, קיבלו המתיישבים משקי עזר כאמצעי להשלמת הכנסה, כמענה לחוסר עבודה ומתוך תקווה שמשקים אלה יתרמו לתהליך הפרודוקטיביזציה של העולים. כך קיבל היישוב צביון חקלאי, וזה נשמר בשנות

22 אדוארד סעיד, **אוריינטליזם** (תרגמה עתליה זילבר), עם עובד, תל אביב 2000, עמ' 45.

23 אריה ליברמן, 'שנים ראשונות בקריית שמונה', בתוך: מרדכי נאור (עורך), **אצבע הגליל, 1900-1967**, מקורות, סיכומים, פרשיות נבחרות וחומר עזר, יד יצחק בן-צבי, ירושלים 1991, עמ' 191.

החמישים, בד בבד עם התפתחותו כמרכז עירוני. הד למציאות זו עולה מהדברים שכתב קרול ביומנו בעקבות יומו הראשון בתפקיד במעברה. קרול כתב בפתח דבריו 'התחלתי לעבוד בחלסה במשקי העזר של התימנים' וציין את שמות הגופים שליוו את היישוב החדש: משרד החקלאות, הסוכנות היהודית והמרכז החקלאי. הוא סיכם את ההחלטות שהתקבלו בפגישה בין נציגי גופים אלה בתל אביב, שבה תוכנן להקצות לכל משפחה שתתגורר בכפר הנטוש:

כל יחידה תקבל לעת עתה 2 דונמים בהשקאה לגינת ירקות ומספוא. עז חולבת וסידור דיר מאבני המקום המיותרים בעבודה עצמית של המתיישבים. לול ל-50 פרגיות. כלי עבודה: מעדרים, מגרפה, זרעים ושתילים.²⁴

הטקסט מלמד אותנו על אופיו החקלאי של היישוב שהחל לקום בחלסה. קרול הוסיף משפט שביטא את תחושת סגירת המעגל ההיסטורית מפרשת תל חי: 'באופן מיוחד בשבילי זהו גמול לשנת תר"פ אשר אנשי חלסה (ובראשם קמל אפנדי) רצחו את חברינו והחריבו את ישובינו כ"ל ות"ח'.

יומיים מאוחר יותר תיאר את ביקורו הרשמי הראשון בכפר:

ביקרתי בבתי שבהם מתגוררים הן במחנה הקליטה (המעבר) והן בחדרים המתוקנים. במחנה המעבר מאוד מלוחלח [השגיאה במקור], חיים בלתי אנושיים, אין מים בכדי לרחוץ את הגוף לפחות פעמים בשבוע לגדולים ואפילו לילדים בני יום, תיקון הדירות ייגמר בעוד 15 יום. חדר ומטבח לכל משפחה, למשפחות מרובות ילדים שני חדרים ומטבח – רק ל-50-52 משפחות. הסידורים הסניטריים מספיקים בקושי, הציבור מגוון גם בגיל וגם בערכו. קו אחד כללי: שירצו לעבוד בכלל וגם רצון לחלקת אדמה. זהו המבט הראשון ועוד נכונים גם קושי וגם נחת.²⁵

הרשימה הזאת ביומן היא אולי המלאה ביותר מבחינת שילוב של מידע חיוני, חשיפת הרושם של קרול מן הדברים והערכותיו את האתגר שקיבל עליו. מה אפשר ללמוד מהדברים? קרול ביטא אמפתיה בנוגע לתנאים הקשים שחיו בהם מיישבי חלסה מקרב יהודי תימן. הוא ידע להעריך כי הקמת היישוב תהיה כרוכה בקשיים לא מעטים (אם כי לא פירט לאיזה סוג של קשיים התכוון), אך גם צפה שתתלווה לתהליך גם קורת רוח. תיאורו הלקוני של קרול ביומן את רשמיו מהמפגש עם התימנים כולל גם את ההערכה הזאת: 'הציבור מגוון גם בגיל וגם בערכו. קו אחד כללי: שירצו לעבוד בכלל וגם רצון לחלקת אדמה'. הערכה זו משקפת את אמונתו של קרול כמי שהשתייך לקבוצה החלוצית של העלייה השנייה שהדרך ליצירת הטרוספורמציה הרצויה בהווייתם הגלותית של היהודים הגלותיים בכלל ושל העולים התימנים בפרט עוברת דרך עבודת האדמה.

24 יומן אליעזר קרול, ארכיון בית השומר, 20.9.1949 (להלן: יומן קרול).

25 שם, 22.9.1949.

קריית יוסף היתה שונה בתכלית מהיישובים שאת הקמתם ליווה קרול בגליל העליון בעשור האחרון לתקופת המנדט. בשעה שהוקמו הקיבוצים בעמק החולה הגיעו לאזור המתיישבים לאחר שנים של חיים במחנות זמניים. הם נבנו מלכתחילה סביב מכנה משותף אידאולוגי, חברתי וגילי והגיעו כקהילה מגובשת ומעוצבת לממש אותו במחוז הגלילי המרוחק. פעולת ההתיישבות היתה מבחינתם פעולה של הגשמה אישית ולאומית שהשתלבה באתוס הציוני-סוציאליסטי לגוניו. הערכים גבורה, חלוציות והגשמה, שניצבו במרכז אתוס זה, באו לידי ביטוי בתודעתם, בדימוים העצמי ובפעולתם. בראש הקהילות המיישבות עמדו מנהיגים פנימיים ומוסדות פנימיים שהתגבשו במחנות הזמניים, והם היו מחוברים ומקושרים למנהיגות התנועתית, ולעתים למנהיגות הלאומית ולמוסדות הציוניים. הון לאומי הושקע במפעל ההתיישבות שנחשב בעיני בני התקופה ומעצבי המדיניות כחוד החנית של גאולת האדמה. קבלת הפנים, ההדרכה והליווי של אליעזר קרול וחבריו למשק הוותיק בצפון הגליל העליון היו חשובים, אך מרכז הכובד של ההתיישבות הונח על כתפיהם של המתיישבים. החלוצים ראו באתגרים ובקשיים חלק מתהליך כיבוש הארץ ומבחן ליכולתם לממש הלכה למעשה את האידאולוגיה שהאמינו בה.

קריית יוסף הוקמה לא בעקבות תהליך דומה אלא בתוך הדוחק של ימי העלייה הגדולה. העולים מתימן שהגיעו לחלסה יצאו ממחנות העולים וחיפשו מגורי קבע בתנאים שיאפשרו להם להקים קהילה יהודית בדגם המוכר להם מהמציאות של היהודים בתימן. ימים אחדים טרם בואו של קרול לחלסה ביקר במקום עיתונאי והביא דברים מפיהם של ראשוני המתיישבים במקום. סופר דבר בטבריה תיאר את הפער בין החזון המפעים של ייבוש החולה ובין החזות העגומה של החיים ביישוב החדש שהוקם בעמק:

משטרנו לקרית יוסף – דומה התנדף החלום ונופץ אל סלע המציאות האפורה. ישוב דל של 32 משפחות מיוצאי תימן ועדן ומתי מעט ילדים בטלים מתורה ומלאכה. ומה בפיהם? – 'באנו לארצנו הקדושה לחיות בה כיהודים ולא כערבים שם בעדן ומה מזאת? בית כנסת ראוי לשמו – אין. ילדינו ללא עול תורה ואנחנו? רק עבודה, עבודה מבוקר עד ערב. קצת "רוחניות", – לא יש. מעט לעשות בשביל הנפש, – לא יש. כמו הערבים, בחיי'.²⁶

הניגוד בין יהודים לערבים המתואר בדברי תושבי קריית יוסף נסב לא על הממד הלאומי אלא על מקומו של הממד הדתי-רוחני-נפשי בשגרת החיים. התקווה הרומנטית לראות בעולים התימנים פועלים טבעיים וחרוצים שישתלבו באתוס העבודה הציוני-סוציאליסטי לא רק נכזבה אלא גם היתה מנוגדת לאתוס שהניע אותם לעזוב את בתיהם ולעלות לארץ ישראל. מיישבי חלסה הגיעו למקום בלי שמערכת המיתוסים, הסמלים ומורשת תל חי היתה מוכרת להם או ליוותה אותם. האתוס היהודי-מסורתי שהניע אותם היה מרוחק מהאתוס שביקשו קרול ושותפיו לקרבם אליו במהירות מידית.

26 סופרנו בטבריה, "קרית יוסף" – מרכז החולה (אזור אזור וענייניו), דבר, 16.9.1949.

יחסי הגומלין שנוצרו בה בין קולטים לנקלטים היו שונים בתכלית מאלה שאפינו את ההתיישבות החלוצית בעמק החולה בתקופת המנדט. ספק עד כמה בחרו העולים מתימן שהגיעו לחלסה להגיע לגליל העליון, ספק עד כמה הם היו שותפים לקבלת ההחלטה על אופיו של היישוב. יתרה מזאת, הבדידות של מתיישביה הראשונים של קריית שמונה בתוך הנוף הגלילי היתה רבה. האזור היה מרוחק מנקודות היישוב של בני משפחותיהם במרכז הארץ ומנותק ממוקדי פעילות של יוצאי תימן. היישוב הצעיר קריית יוסף, כיישוב מנותק ובודד בזהותו במרחבי החולה, התקשה לייצג את עצמו, ליצור קשרים מועילים עם מקבלי ההחלטות ולאמץ את האתוס של סביבתו, שהיה זר לו. ודאי שלעולים התימנים אשר הגיעו לחלסה לא היו קשרים או כלים להיאבק על ימי עבודה או על יצירת תשתיות בסיסיות ליישוב החדש שהקימו. על רקע זה היה תפקידם של הקולטים, ובראשם תפקידו של אליעזר קרול, שקיבל עליו את הטיפול במעברה, מכריע ואף גורלי בהנחת התשתיות ליישוב החדש שתוכנן כמרכז הגליל העליון. קליטת המתיישבים לא היתה יכולה להסתכם בקבלת פנים ובליווי קל של פעילות ההתארגנות העצמית בתהליך ההתיישבות. תפקידו של קרול כמי שיכול לייצג את הקהילה החדשה הנבנית בצפון המרוחק היה מכריע. קרול, איש היישוב הוותיק, שרבים מחבריו מימי העלייה השנייה ובכלל היו מצויים בתפקידים שונים בממשלה, בסוכנות היהודית או בהסתדרות, יכול לשמש להם פה, ובעיקר לנסות ולהעלות את הטיפול ביישוב המרוחק לתודעת הגורמים שקרסו תחת נטל קליטת העלייה בשנה השנייה לקיומה של מדינת ישראל. קרול, על פי עדויות, מילא כמעט את כל התפקידים ביישוב הצעיר: מדרך, מרכז עבודה, שלום, כפז תרבות ועוד.²⁷ הוא התמודד עם מציאות כאוטית שבאה לידי ביטוי במעורבות גורמים רבים ושונים בתהליכי בניין היישוב הצעיר בתוך מדינת ישראל הצעירה שטרם גיבשה מודל ציבורי ארגוני יעיל.

חודשים לא מעטים חלפו בחלסה בלי שזכו מיישבי המקום בעבודה יום יומית. השגרה שאפיינה את השנה הראשונה בקריית יוסף היתה של עבודה חלקית, מזדמנת ולא רצופה. אליעזר קרול פנה לגופים שונים בתקווה לפתור את הבעיה. כך כתב ליוסף ויץ, יושב ראש קרן קיימת לישראל, בשלהי 1949: 'לוחץ עלי חוסר עבודה של 62% וקשה להשלים עם זה כי זה פרנסתם העיקרית'. הוא ביקש לשלב את העולים בעבודות ייעור והוסף: 'אי אפשר לראות בסבלם. אודה לך מאוד באם תזכה בעבודה את העדה שלי'. ויץ השיב למכתבו של קרול בתוך שבועיים ימים, וקרן קיימת לישראל הקצתה כמה ימי עבודה למיישבי חלסה בייעור בגליל העליון.

האכפתיות של קרול באה לידי ביטוי בעצם התגייסותו למשימה החברתית ביישוב הסמוך. הוא היה חדור רצון לעצב קהילה ציונית חדשה והפגין רגש אבהי כלפי מיישבי חלסה: 'העדה שלי', כתב לוויץ, כאמור, ובמכתב אחר התנצל שלא יוכל להגיע למפגש במרכז הארץ: 'לא אוכל להתפנות בימים אלה, כי עסוק אני עד הראש עם התימנים שלי'.²⁸

27 עדות סעדיה זעירא, ארכיון כפר גלעדי, תיק קריית שמונה.
28 מכתב אליעזר קרול ל'דוד ידידי', 5.7.1950, כ' בתמוז תש"י, ארכיון בית השומר, תיק קרול.

בה בעת ניתן להתרשם מהתייחסותו של קרול לתימנים כאל ציבור לא בוגר ולא בשל להקים יישוב בהתאם לציפיותיו. שבוע ימים בערך לאחר הגעתו של קרול לחלסה כונסה אספה כללית, ובה הוא הוצג לפני המתיישבים. דברי קרול באספה נפתחו בהסבר על מהות ההסתדרות ועל ערכם של משקי העזר בחיים המקומיים. ביומנו הוסיף הערה ליד הדיווח הקצר על האספה 'בהסברה כמו לילדים'.²⁹ ביישוב הוקם ועד של חמישה חברים בניסיון להצמיח מעורבות של העולים בחיי המקום. ובכל זאת, כמה שבועות לאחר מכן, כשנאלץ עוזרו של קרול לעזוב את המעברה, כתב קרול ביומנו: 'לא בא בחשבון מישהו' שייכנס לתפקיד עוזר 'מתוך מתיישיבי התימנים בקריית יוסף'.³⁰ מיומנו של קרול קשה להסיק עד כמה ציפה מראש למצוא פסיכיות ונכונות מועטה לעבודה פיזית בקרב מתיישיבי חלסה ועד כמה חווה אכזבה עוד בתקופה הראשונה לפעילותו ביישוב החדש, ממה שהיה בעיניו עצלות וחוסר יזמה של תושבי המעברה. על כל פנים, הד לתפיסת העולים התימנים כעצלים וכלא מתאימים לפעילות קונסטרוקטיבית אפשר למצוא בדרך התיאור של קריית יוסף בעיתון ההסתדרות:

העדה התימנית שנקלטה בקריית יוסף זקוקה לטיפול רב, לפתח בהם את כוח היוזמה והעצמאות, לכוונת להם אוזן לחדש בארצנו, לא רק ליישבם, אלא להפכם למנוף לקליטה. לשם כך יש להוסיף כאן מיד עולים מעדה אחרת, כדי להשלים את כוח הרצון של המתיישבים הראשונים. בעדה התימנית יש הכנה נפשית לעבודה, אולם טרם הכירו את קצב הארץ וצורכי השעה, והזמן דוחק!³¹

תושביה הראשונים של קריית שמונה הוצגו כבעלי טבע עצלני שיוכל להשתנות רק באמצעות מהילתם בתוך יהודים שיגיעו מתפוצה אחרת, ככל הנראה אירופית. השיח האוריינטליסטי הבוטה יצר דיכוטומיה חדה. ייתכן שהיה לו תפקיד בכינונה של הזהות הקיבוצית של תושבי קיבוצי הגליל העליון כמשתייכים לעולם האירופי, המשכיל, ולכן כחרוצים מעצם טבעם, כמתקדמים וכפטרונים באמצעות הנגדה למי שהשתייכו לאוריינט שהוצג כנחות ונחשל. ניכר כאן המתח בין השיח הלאומי-ציוני שהדגיש את האחדות הלאומית, את הכללת העולים המזרחים בתוך החברה הישראלית ואת המחויבות והסולידריות שנבעו ממנה ובין השיח האוריינטליסטי שחידד את ההבדלים ואת הפערים בין הקולטים לנקלטים ונטה לייחס אותם למאפיינים טבעיים של תרבותם.

29 יומן קרול, 28.9.1949.

30 שם, 11.11.1949.

31 סופרנו בצפון, 'כאן תקום עיר הצפון!', דבר, 16.1.1950. וראו גם על 'התימנים הרוצים באשכנזים' בקריית יוסף: דוד גלעד, 'החלו לבנות עיר בגליל העליון', מעריב, 18.6.1950. שם הביא הכתב את דברי הקולטים: 'המדריכים הנמצאים איתם אומרים שאמנם זקוקים יהודי תימן, ובייחוד אלה שזה מקרוב באו ממדינה השרויה בתנאי ימי קדם, להדרכה ולימוד יסודי אף בדברים הפשוטים ביותר'.

המסר הזה עלה מכמה דיווחים בעיתונים בנוגע למעברת חלסה – 'היישוב המאוכלס בצפון':

כל האוכלוסייה היא של תימנים. לזכותם יאמר: נכנסו יפה לחיי העבודה, אבל חסרים הם כוח היוזמה. אילו היו מיישבים כאן מאה משפחות משאר הגלויות, היה יישוב זה מתקדם בצעדי האון, כי על פרשת דרכים הוא יושב.³²

הדיווחים מחלסה, מאת עיתונאים תושבי האזור, התאפיינו במוטיבים משותפים ששיקפו דו־ערכיות בנוגע למיישבי חלסה. מצד אחד הצטרפו כאן שותפים חדשים למלאכת יישוב הספר הגלילי, ומצד אחר זרותם של המתיישבים שעלו מתימן והתכונות שיוחסו להם, כחלק מהשיח האוריינטליסטי, הקשו את צירופם לגוש היישובים המגובש בעמק החולה. הפער בין תהליך ההתיישבות של קיבוצי הגליל העליון בעשור האחרון לתקופת המנדט ובין זה של קריית יוסף עמד בבסיס הביקורת שנמתחה על העולים התימנים. זה היה גם הרקע להחלטת המועצה האזורית לדחות את הפצרות משרד הפנים ולסרב לקבל את היישוב החדש והגדול לשורותיה.

כאמור את היישובים השיתופיים הקימו גרעינים מגובשים, שפעלו שנים לא מעטות בחוות הכשרה או ביישובים זמניים במרכז הארץ ועלו, חדורי תודעה ואמונה, מתוך בחירה, ליישב את הספר הגלילי. התושבים החדשים של חלסה לעומתם בחרו לעלות ארצה, אך נקלעו ליישוב המרוחק ללא כל תהליך הכנה או בחירה ובלי שבנו לעצמם קודם כול כלים קבוצתיים, ארגוניים ותודעתיים שיסייעו להם להיות גורם פעיל ויוזם בתוך המציאות הקשה של היישוב המרוחק. באחד המכתבים המעטים שהותירו הם תיארו את הגעתם לחלסה בתור מעשה שנכפה עליהם: 'הלוא הגענו לארצנו והיה מצבנו במחנה עין שמר טוב, ושהינו שם ששה חדשים עם מנהלים טובים. אחר כך סידרו אותנו למחוז הגליל בכוח'.³³

מיישבי הקיבוצים היו מרושתים בראש ובראשונה בינם לבין עצמם באמצעות 'ועד הגוש', ולא פחות מכך גם למוסדות הלאומיים, המפלגתיים וההסתדרותיים, ולעומת זאת התאפיינה התמודדותם של עולי העלייה הגדולה שלאחר הקמת המדינה בבדידות ובהיעדר רשת תמיכה ודאגה ארצית.

על רקע הפער העמוק הזה ורבי־ההשלכות על יכולת ההסתגלות ובניין הקהילה, היה לאליעזר קרול תפקיד מרכזי ביכולת לתווך, להעניק כלים, לשקף באמפתיה את מצבם

32 'משוט לגליל העליון', דבר, 13.10.1950. להרחבה על דימוי עולי תימן בשנות המדינה הראשונות ראו: ירון צור, 'אימת הקרנבל – "המרוקנים" והתמורה בבעיה העדתית בישראל הצעירה', אלפיים, 19 (2000), עמ' 134-136.

33 מכתב תושבי חלסה לדוד בן-גוריון, בתוך: חיים צדוק, **משא תימן: 1946-1951, סיפור חמש רבבות**, הוצאה עצמית, תל אביב 1985, עמ' 100-101. נראה שהקבוצה הראשונה של העולים מתימן שהגיעו לחלסה הגיעה מבחירה לאחר המלצתו של חיים צדוק, מהפעילים מקרב העדה במוסדות הציוניים: ראו: צדוק, **משא תימן**, עמ' 98-101.

של מיישבי חלסה ולגבש, בתוך המצוקה הרבה של ימי קליטת העלייה הגדולה, תכנית שתסייע ליישוב החדש לבנות את זהותו, את קהילתו ואת תשתיותיו הארגוניות. כפי שנראה, המציאות היתה שונה בתכלית. נראה כי קרול בעצמו ייחס לעולים מתימן עצלות והיעדר יזמה והתאכזב מרה מהפער בין תגובתם לקשיים היום-יומיים ובין ציפיותיו.

בטרם אעסוק בהתפתחות יחסי הגומלין בין אליעזר קרול למיישבי חלסה מקרב עולי תימן אני מבקש לשוב ליומנו של קרול. יומנו של קרול מסתיים באחת, ללא הודעה מוקדמת ובלי שילמדו העמודים האחרונים על האירועים אשר הביאו לסיום פעולתו של איש 'השומר' כמדריך או כמנהל המעברה. קרול לא שיתף את דפי היומן במחשבות שחלפו בראשו או בקשיים שהתעוררו והביאו לעזיבתו את הפעולה ביישוב החדש. על כריכת היומן נכתב עניינית: 'זמן אליעזר קרול מהתחל הפעולה חלסה-קריית יוסף - לבסוף קריית שמונה: 20 בספטמבר 1949-14 בספטמבר 1950'. שמעתי גם עדות בעל פה מאחד מוותיקי קריית שמונה; הוא סיפר כי יום אחד הלך למשרדו של קרול ולא מצא אותו שם: 'הופתעתי לשמוע מפיו של מישו שישב שם ואמר: אני מחליפו'.³⁴

נראה כי העזיבה היתה מהירה, ללא הכנה מוקדמת או תהליך שירמוז על הכנה לסיום עבודתו של קרול בחלסה. מה הביא לכך? איש 'השומר' וכפר גלעדי נחום הורביץ טען בריאיון שנערך עמו בשנותיו האחרונות כי קרול הפסיק את עבודתו בקריית שמונה מכיוון שהתנגד להחלטה להסב את היישוב למרכז עירוני,³⁵ אולם עיון בארכיונו של קרול מעלה שהוא ראה בתכניות להרחבת היישוב כיוון חיובי. כך הוא כתב לקלמן לוי, מנהל מחוז הצפון בסוכנות היהודית, במאי 1950:

ידוע לך שסוף-סוף התחילו להרחיב ולהגדיל את המחנה אצלנו - בשעה טובה ומוצלחת. והממדים שאנו מתכננים הם במספרים ניכרים מאוד. אתם חושבים להעביר לקריית-יוסף 500 משפחות. זה דבר גדול ומפעל חשוב עד למאוד. כל אלה לא מפחידים אותי.

ביומן ובמכתבים נוספים אפשר למצוא שורה של אזכורים למעורבות של קרול במהלכים לקראת הרחבת מעברת חלסה ודאגה ליצירת תשתיות מתאימות במקום. אם כן, שלא כטענת הורביץ, קרול לא עזב את היישוב שכה טרח להקימו בגלל התכנית להרחיבו למרכז עירוני.

רמז מאוחר לפרשת עזיבתו של קרול מצאתי בארכיון קריית שמונה. במכתב מאוחר שכתב אברהם הכהן, ראש המועצה המקומית הממונה הראשונה של היישוב, הופיע המשפט הזה: 'את אליעזר קרול גירשו התימנים בגלל שלא הייתה עבודה ואפילו לא מים שלא לדבר על מוסדות תרבות ושיכונים'.³⁶ נראה שלהבדיל מהציפייה ומהתקווה של

34 ריאיון עם אליהו זוהר, ינואר 2014.

35 ריאיון עם נחום הורביץ, ארכיון חצר תל חי.

36 מכתב אברהם הכהן, 8.6.1982, תיק אברהם הכהן, ארכיון קריית שמונה.

אליעזר קרול, המציאות ביישוב היתה מרובת קשיים ומעוטת נחת. מה אפיין את יחסי הגומלין בקריית יוסף ומה היו הקונפליקטים שהביאו לסיום עבודתו של קרול כמי שעמד בראש המעברה?

עדויות ליחסים הקשים ביישוב הצעיר

עדות ראשונה למערכת היחסים הקשה בין אליעזר קרול ובין תימני חלסה עולה ממכתב שכתב מרדכי (מוטקה) סירוטה, איש הסוכנות היהודית, שביקר בחלסה בתחילת 1950. סירוטה שיתף את קרול ברשמיו מהמקום:

במצב רוח קשה יצאתי מחלסה, בפעם האחרונה הייתי עד למחזה שכל היישוב יושב בבית מחוסר עבודה. אל תשכח שתימנים הם חסרי כל בכל המובנים וזה דיכא אותי עד למאוד. ביחוד דיכא אותי אי שביעות רצונם מטיפולך. אני חושב שהסיבה היא חוסר שפה משותפת איתם מבחינה לשונית פשוטה וזו בעיה רצינית. אלוהי הלשונות יפתור זאת, לא אני ויתכן שגם לא אתה, היות ובתימן אף פעם לא היינו.³⁷

קרול עצמו היה מודע לטענות ההולכות וגוברות של המיישבים כלפיו,³⁸ אולם הוא לא הצליח לשנות את הדינמיקה המקומית, וזו החמירה באביב-קיץ 1950. נראה כי תימני חלסה הרגישו את אכזבתו של מנהל המעברה מהווייתם. במכתב ביולי 1950 הם שטחו בפני ראש הממשלה דוד בן-גוריון את הרגשתם הקשה מהמפגש עם איש 'השומר'. הם הדגישו את הפער בין הרושם הראשון שלהם מקרול ובין הניכור שהרגישו ממנו ככל שחלף הזמן:

ופגע בנו הדוב³⁹ מנהל אליעזר קרול מכפר גלעדי וראינו זה המנהל בפניו המאירים ובזקנו המלא ושמחנו בליבנו שזה מנהל טוב לנו. כשניגשנו אליו ודיברנו איתו, מדבר איתנו קשות כמו אויב לנו, וכשאנחנו מדברים איתו מדבר איתנו קשות ופניו זעומים ומשיב לנו על כל דבר: 'מה אכפת לי' וזו תשובתו תמיד עימנו.⁴⁰

התקשורת הבין-אישית הקלוקלת יצרה חוויה של זלזול וחוסר רגישות שעליה העידו מיישבי חלסה. הם הפצירו בראש הממשלה להחליף את מדריכם-מנהלם והדגישו את מה שהיה בעיניהם קשיות לבו:

37 מ' סירוטה לקרול, 24.1.1950, ארכיון בית השומר, תיק קרול. סירוטה היה נציג המדור לטיפול בעולה במחוז הצפון.

38 קרול לדב גבעון, 4.5.1950, שם.

39 'פֶּאָשֶׁר יָנוּס אִישׁ מִפְּנֵי הָאָרֶץ וּפָגַעוּ הַדָּב וְכָא הַבֵּית וְסָמָךְ יָדוֹ עַל הַקִּיר וְנִשְׁכּוּ הַנְּחָשׁ', עמוס ה יט.

40 מכתב תושבי חלסה לדוד בן-גוריון, בתוך: צדוק, *משא תימן*, עמ' 100-101.

עכשיו בבקשה במנהל אחר זולת אליעזר קרול, אולי יש מנהל אחר שיחוס עלינו ועל ילדינו ועל אלמנותינו וזקיננו, שזה המנהל לא יחוס על אדם חלש לסדר אותו בעבודה או על אלמנה לחפש איזו זכות או עבודה שתחיה בה. אם ידרשו ממנו במה לחיות משיב: 'תמותו' – אני אקח אתכם בחזרה. ואם אנחנו נסכים עמו בחזרה, אי אפשר לנו, שכן אמר הפיטן: "אברח ממך אליך, ואתכסה מחמתך בצליך".⁴¹

פרט ליחסים הבין-אישיים, ברור כי מציאות החיים היום-יומית הקשה ביישוב החדש היתה נדבך יסודי שניצב בבסיס חוסר שביעות הרצון של מתיישבי חלסה מאליעזר קרול. ייתכן שקרול לא ניהן בכישורי ארגון מספקים, ועל כל פנים, יכולתם של המוסדות במדינת ישראל הצעירה להעניק למתיישבים בעמק החולה תנאים בסיסיים כמו מזון, תעסוקה, דיור וחינוך היתה מצומצמת. קרול התקשה לעמוד בנטל התיאום עם גורמים רבים ושונים שהיו אחראים להיבטים שונים של החיים ביישוב הצעיר. תושבי המעברה המרוחקת שיתפו את שמעון אביזמר, איש המחלקה ליוצאי תימן במפא"י, בתסכולם הגובר: 'נשלחנו מטעמכם להתיישב בגליל העליון (בחלסה) והובטח לנו שכל העניינים שלנו יסודרו [...] אנחנו הראשונים שכבר לנו משך שנה במקום ואנו רואים שעד היום הזה לא סודר שום דבר מכל שהובטח לנו'.⁴² הם התלוננו על היעדרו של שירות רפואי קבוע ביישוב ועל חסרונה של עבודה קבועה, ובעיקר ביטאו את שוועתם למילוי צורכי החיים היום-יומיים ביישוב המרוחק. במכתב ששלחו התימנים לראש הממשלה הם ביטאו מקצת מהמצוקה היום-יומית במקום:

צרכניה שלנו בחלסה לחצה אותנו. יום אחד שבעים בלחם, ויומים אין גם אחרי צלצולים למקומות אחרים, ואין הלחם מגיע עד שפנינו צהובים. ועוד, כל מי שמגיע לצרכניה בשעה שתים-עשרה הוא יוצא בשעה ארבע. גם כל הצרכים אין בצרכניה.⁴³

התור הממושך וההמתנה המתסכלת שנלוו לשימוש בצרכנייה היחידה במקום הולידו תסכולים ונזקים: 'התור נמשך מהבוקר עד הערב והאחרון יוצא בלי כלום. כמה נשים הרוות הפילו כמה ילדים נדרכו בתור וכו'. וכל יום יש ריב בשביל התור'.⁴⁴ ההחמרה במערכת היחסים בין קרול לתושבי המעברה הגיעה בסתיו 1950 למליאת הכנסת. זכריה גלוסקא, חבר הכנסת מטעם רשימת התימנים, הביא את המצב בחלסה כדוגמה להתעמרות ממשית בעולים החדשים – אותם עולים שמשמשים את המדינה במסעות גיוס הכספים שלה ברחבי העולם ואת מפלגת השלטון כאלקטורט שיסייע להעמקת כוחה הפוליטי:

41 מתוך 'כתר מלכות' של אבן גבירול.

42 מכתב לחברי ועד קריית יוסף (חלסה) לשמעון אביזמר, המחלקה ליוצאי תימן, 8.9.1950, ארכיון בית ברל, 4-1950-021-4.

43 מכתב תושבי חלסה לדוד בן-גוריון, בתוך: צדוק, **משא תימן**, עמ' 100-101.

44 שם.

במעברות יושבים יהודי תימן כבמחנות ריכוז – איש לא יוכל להיכנס למעברה אם המדריך אינו מרשה. וכאן לא רק שאלת החינוך מדריכה את מנוחת אלה הדואגים ליהודי תימן. עכשיו עומדת שאלת הלחם. בחלסה, באותה חלסה שבה השתמשו לשם אוסף כספים בחוץ לארץ, יושבים עולים – שבאו מתימן רעבים ללחם. אותם הממונים על חלסה לקחו מתושבי חלסה את פנקסי הנקודות של ד"ר יוסף ומרעיבים את התושבים. אולי יתעניין ראש הממשלה – בפרט קטן זה אולי הוא פרט קטן בשבילו אך מאות עולי תימן, ששר החוץ בטוח שיתנו קולותיהם – למפלגתו, רעבים ללחם. ביתר המעברות קיים מצב מיוחד, שלא נאה שיהא קיים במדינה חופשית כמדינת ישראל.⁴⁵

השתקפות היחסים הקשים בחלסה בין מי שקיבל עליו את הטיפול בעולים ובין מיישבי הכפר בדיון בכנסת היתה מאוחרת במקצת בנוגע להתרחשויות. אפשר ללמוד ממנה שטענות העולים מתימן הגיעו למנהיגות הארצית.

הממד הזהותי-תרבותי של הסכסוך בחלסה

מערכת היחסים בין קרול ובין תושבי קריית יוסף, ששמה שונה בינתיים לקריית שמונה, עלתה על שרטון. התנאים הפיזיים במקום נמצאו ברקע התקשורת הבין-אישית הקשה שאפיינה את היחסים האלה. עם זאת, נדמה שהערכה היסטורית מבוססת יותר צריכה לחפש גורמים שחורגים מקשיי היום-יום ומן היחסים הבין-אישיים, כדי להסביר את האקלים החברתי הקשה ששרר בחלסה בקיץ-סתיו 1950. מכתב התלונה של תושבי חלסה לראש הממשלה שציטטתי למעלה התייחס בקצרה לממד הרוחני-תרבותי של המחלוקת בין קרול ובין מודרכיו:

גן ילדים לא סידר לנו לפי רצוננו, אלא רוצה לגדל אנשים חופשים תימנים, וזה לא נסבול ולא נסכים, ואוכל מטבח לא נקבל כי אם גננת דתית ומורה תימני – תורת אלוקים חיים וזולתה לא נקבל.⁴⁶

אם כן, בין המתחים שאפיינו את תהליך קליטת העלייה הגדולה בקריית שמונה היה מתח בשאלות של חינוך, תרבות, רוח וזהות. הזהות הציונית-סוציאליסטית-חילונית שהיתה בעיני החברה הקולטת, בעיקר מקרב אנשי תנועת העבודה, הזהות הישראלית העתידית אשר אליה יש לכוון את העולים החדשים, מחקה בעיני העולים התימנים את יסודות זהותם, אמונתם ותפיסותיהם. מתברר כי בחלסה התפתחו חיכוכים חוזרים ונשנים סביב סוגיה זו. המאבק על אופי החינוך במחנות העולים, במעברות ובמושבי העולים נחקר ותואר

45 דברי הכנסת, 31.10.1950.

46 מכתב תושבי חלסה לדוד בן-גוריון, בתוך: צדוק, משא תימן, עמ' 100-101.

בהקשרים שונים ומזוויות שונות.⁴⁷ נראה כי העימות בקריית שמונה לא היה ייחודי ואף לא חריג בעצמתו לעומת פרשיות מקבילות שתוארו במחקר. קרול ושותפיו לפעילות בעמק החולה המרוחק בלמו, בסיועם של פקידי מערכת החינוך של זרם העובדים, את ניסיונה של אגודת ישראל לייסד בית ספר משלה במקום.⁴⁸ אליעזר קרול לא תיאר ביומנו את הנושא הזה, פרט להתייחסות לקונית ל'ביקורת על החינוך' במעברה ולכמיהת התושבים להקמת בית כנסת מסודר במקום.⁴⁹

הד לסכסוכים שהסעירו את היישוב נמצא דווקא בדיווחים בעיתוני מפלגת הפועלים, שנציגיה בגליל העליון עקבו אחר המתרחש בקריית שמונה. אליעזר קרול רתם בני נוער מכפר גלעדי שפעלו בהתנדבות בקרב ילדי המעברה.⁵⁰ הם הגיעו ליישוב החדש, ריכזו את בני הנוער ואת הילדים וערכו פעילויות כל שבוע, ובעיקר לקראת חגים. התיאור בעיתונים מבטא את דו־הערכיות בין הרצון הטוב ורוח ההתנדבות של בני הנוער בקיבוץ ובין הפטרנליזם שנלווה להם:

ואחרון אחרון: ירדו בוגרי כפר גלעדי ללמד את ילדי העולים משחקים, שירים והתעמלות – להשיב להם את ילדותם שאבדה ללא טעם וללא שמחת חיים. שחוק ושירה חדשה עלתה בפי נוער, עד שקפץ עליהם רוגזם של שליחי אלוהים עלי אדמות – מורה מטעם המזרחי והעובד הדתי. והחלה הסתה נגד מכלי עולם ומשחית הנשמות. באיומים ואף במכות מנעו את הילדים מלבקר ולהיפגש עם ילדי הכופרים מכפר גלעדי. הוסתו הורים ובעלי אותן הנשים בנות 13-14, אשר גם עליהן פרצו גדר ויצאו לשחק עם ילדי כפר גלעדי – והביקורים פסקו.⁵¹

המאמצים להכניס את בני הנוער במעברת קריית שמונה לכור ההיתוך הציוני נתקלו בהתנגדות נחרצת של המבוגרים במעברה. רוח ההתנדבות החברתית שנשבה מהקיבוץ השכן התקבלה בחשדנות כיוון שהיא נתפסה כצידו האחד של מהלך שצידו האחר עלול היה, כך חשו במעברת חלסה, לנתק את בני הנוער ממורשתם ומזהותם.

47 על הדילמות שעמן התמודדה מערכת החינוך בישראל בנושא העלייה הגדולה ועל פרשה מרתקת שממחישה את המפגש המורכב בין תנועת העבודה והממסד הקולט ובין עליית המזרחים ואת הדיון הפנימי בנושא בתוך מפא"י ראו: צבי צמרת, 'פרשת התימנים מעמקה (1950)', 'אלפיים', 23 (תשס"ב), עמ' 141-114. הנ"ל, 'ימי כור ההיתוך: ועדת חקירה על חנוך ילדי העולים (1950)', אוניברסיטת בן-גוריון בנגב, שדה בוקר 1993, וכן: אליעזר דון יחיא, 'משבר ותמורה במדינה החדשה', יד יצחק בן-צבי, ירושלים 2008.

48 מכתב מ' גרינולד לאברהם שבתאי, 16.6.1950, ארכיון העבודה 3971 215 - 1. דון יחיא, 'משבר ותמורה במדינה חדשה', עמ' 102.

49 ראו לדוגמה: יומן קרול, 30.10.1949.

50 בני הנוער היו בשלב הראשון בעיקר מכפר גלעדי, כך על פי ריאיון עם אשר בלומברגר ועם טובה גת, שניים מהמרכזיים בפעולת ההתנדבות.

51 נחום זכאי, 'תימנים בדרכי הגליל', על המשמר, 5.10.1950.

הניסוח בעל המשמר, לפיו נערי הקיבוץ ישיבו לילדי המעברה 'את ילדותם שאבדה ללא טעם וללא שמחת חיים' – מלמד על התפיסה הפטרנליסטית שעמדה בבסיס ההתגייסות לסייע. הדיווח בעיתונה של מפ"ם כולל גם הצהרה ברורה ונחושה על המשך הפעולה התקיפה של בני הנוער מהקיבוץ לעצב את זהותו של הדור הצעיר של העולים החדשים בצלמם ובדמותם. ברוח מושגי התקופה ודפוסי החשיבה שאפיינו אותה אי אפשר למצוא הד להרהור או למחשבה מחודשת נוכח ההתנגדות, ולניסיון למצוא דרך מכבדת והדרגתית יותר ליצור תרבות חדשה ומשותפת. כור ההיתוך הציוני-חילוני-סוציאליסטי צריך היה להיעשות במהירות, בנחרצות וללא הדרגתיות.

נוער המשקים לא השלים עם העובדה ומקווה לשוב ביד רמה – להמשיך בפעולתו הפוריה בסניף הנוער בקריית שמונה. שומה על היישוב הגלילי המאורגן, על מוסדותיו, לראות נכונה את התפתחות העניינים לעתיד ולעמוד בפרץ, כי רק יישוב בריא, מאורגן ומושרש, עשוי לשמש חולייה איתנה נוספת בשרשרת יישובי הספר.⁵²

'היד הרמה' שתאפיין את שיבתם של בני הנוער מכפר גלעדי למעברה היתה ביטוי לנחישותו של הפטרנליזם האקטיביסטי של צעירי תנועת העבודה. היא הופנתה כאן כלפי מהגרים שרק הגיעו עם ילדיהם למדינה החדשה והביעו חשדנות כלפי החברות המהירה שהוצעה להם. המפגש בין הרצון הטוב, המוטיבציה החדורה, ובין הנטייה הטבעית לשמר את גרעין הזהות המסורתית היה חיש מהר למלחמת תרבות. האינסטינקט של 'נוער המשקים' הוביל להגברת המאמץ, ולא לניסיון להקשיב למסר שביטאה ההתנגדות של יושבי היישוב החדש. ההנמקה שהובאה בעיתון להכרחיות המהלך התמקדה בזירה הביטחונית: הקמת יישוב חדש 'בשרשרת יישובי הספר' בעמק החולה תיתכן רק אם תיבנה הקהילה היהודית בחלסה בדגם הציוני-סוציאליסטי שיוכל 'לעמוד בפרץ' האתגרים הניצבים בפתח.

דיווח מאוחר יותר באותו עיתון מלמד כי לא היתה זו הפרשה היחידה. על רקע ההתנגדות במעברה לאופי הפעילות החברתית הלא פורמלית ולתוכנה נעשה ניסיון לקרב את בני הנוער לתרבות הציונית-חילונית במרחק מהשפעת הוריהם. בני הנוער שסייעו לקרול הוציאו את ילדי התימנים מחלסה לפעילות גדנ"ע מתוך כוונה לחבר אותם להוויי הישראלי. גם שם התערבבו אלה באלה חוסר תקשורת וחוסר אמון בפערי התרבות והזהות בין העולים המסורתיים לקיבוצניקים החילונים. גם כאן התיאור מלמד לא רק על הרצון הטוב אלא גם על הסטראוטיפים השליליים שנלוו לניסיון לעשות את עולי אסיה ואפריקה 'ישראלים', חלק מן החברה הישראלית:

אלה עושים במלאכה ואלה מסיתים וחותרים תחת כל גילוי של ארגון ציבורי, פיתוח והתקדמות. גם חינוך גדנ"ע אינו כשר בעיני השחורים. נוער מקומי שנשלח למחנה גדנ"ע על הכרמל שימש כחומר הסתה. הופצו שמועות על 'הוצאה לשמד' רחמנא ליצלן. קרה ואחד הנערים במחנה הגדנ"ע נפל למשכב (פשוט, הצטנן). מיד נמצאו

מסיתים בקהל שישלחו את אנשי תימן לעשות שפטים במדריכה, ורק בהתערבות מהחופץ נחלצה מהמוסותים.⁵³

הצגת המאבק התרבותי כמאבק בין כוחות האור והקדמה מקרב הנוער החלוצי הקיבוצי המתגדב ובין כוחות החושך והשחור עולה בבירור גם מתיאורה של פרשה זו בעל המשמר. המדריכה בת היישוב הוותיק נחלצת אך בקושי מניסיון לינץ' של מודרכיה הפרימיטיביים. התנגדות העולים והוריהם איננה בעיני מאמצי המעברה סיבה לבדוק את דרך הפעולה או את התפיסות העומדות ביסוד המאמץ להשיל מילדי המתיישבים בקריית שמונה את מסורתם, את ערכיהם ואת זהותם, זו שהביאה אותם ארצה. ההתנגדות מוצגת כפרי של הסתה וחתירה תחת המאמץ לקדם את החברה הישראלית המתהווה.

האירוע בגדנ"ע התרחש כחלק מ'מבצע התערות' שהפעילה היחידה הצבאית בשנות המדינה הראשונות בניסיון למלא תפקיד בתהליך החברות של העולים. האפשרות להוציא את ילדי העולים מסביבתם המשפחתית, להרחיקם מהשפעת ההורים והמסורת ולבקע באמצעות חוויות חדשות סדק בזהותם עשתה את מחנה הגדנ"ע כר אפקטיבי לתהליך ההיתוך שלהם בתרבות הישראלית החדשה. חוברת ההסברה של צה"ל ציירה את הפעולה במלוא פשטותה. בני הנוער מהמעברות הוצגו כמי שבאו מקרוב 'מגלויות חשוכות ונדכאות' ולכן זקוקים 'לטפול', להדרכה, למגע יד אוהבת'. הגדנ"ע תואר כמי שמביא אל מחנותיו 'מחזורים-מחזורים של ילדים-עולים', ובבסיסי הצבא 'מלבישם, רוחצם, מלמדם קרוא-וכתוב, מדריך בומר, במחול ובמשחק - ומקל עליהם את התערותם באדמת מכורה'.⁵⁴ בציוורים שהמחישו את הפעילות מתוארים שלבי הקליטה במחנה הגדנ"ע: גילוח, רחצה - 'ללמד בני יהודה [...] הלכות מים וסבון' וריסוס בדי-די-טי, ואילו מדריכי הגדנ"ע מוצגים בחוברת כמלאים 'התמסרות כזאת', 'סבלנות אין-קץ', 'להט ושמחת יצירה' ו'אהבה נפלאה' - כל אלה מתגלים 'מתחת לסגור לבם הנוקשה כביכול של ילידי הארץ'.

ה'מעיינות הטמירים של אוהבת האחים' הנובעים מהצברים העוקצניים הששים לעשות במלאכה המתוארים בחוברת נשאו פרי וחוללו תמורות ממשיות בקרב החניכים. אלה מתוארים 'כמעט אבק-אדם', כמי שאינם יודעים: 'כיצד מתרחצים, כיצד אוכלים, כיצד יושבים בצותא. רובם לא ידע קרוא וכתוב. נגועים במחלות. מלאי זוהמה'. השינוי שחל בבני הנוער מורגש 'מדי יום ביומו, מדי שעה בשעה'. הסיכום בחוברת מובע במילים עזות: 'עדת טורפים קטנה בבלואי-סחבות הפכה לחבורת נערים ממושמעת. פלא התחולל לעיניך!⁵⁵

הישראלים הקולטים אינם חווים את השניות האוריינטליסטית המובנית בתוך הטקסט המציג את פלאי קליטת העלייה ככזאת. המשברים שפרצו בעת פעילות הגדנ"ע שהשתתפו בה בני הנוער מקריית יוסף מובנים על רקע הטקסט המלווה את 'מבצע

53 'במעברה של קרית שמונה', על המשמר, 7.3.1951.

54 יוסף שטרן, באהלי גדנ"ע, מערכות, תל אביב 1951, עמ' 16-19. וראו: <http://prozsa.com/page/3>.

אוחזר ב-12.12.2014.

55 שם.

ההתערות'. המוטיבציה המודגשת לשנות את אבק האדם לישראלים חדשים התבססה על רובד יסודי של זלזול וייחוס תכונות שליליות. הרובד האוריינטליסטי שהיה חבוי מעיניהם של המדריכים בגדנ"ע או במעברה היה גלוי לעיניהם של החניכים ועשה את פרויקט כור ההיתוך בכלל, ובוודאי את האופי האינטנסיבי והמהיר שהוקנה לו, בלתי אפשרי. מלבד הציפייה המפורשת של הוותיקים מהעולים החדשים להשיל את עיקרה של הזהות המסורתית-דתית ולמהר לעטות ולהפנים זהות ישראלית חילונית חדשה, כלל המפגש הארה באור שלילי של העולים ושל תרבותם-זהותם והתייחסות אליהם כאל ילדים שיש להשיב להם את שמחת חייהם ואת ילדותם האבודה. יחס כזה העיד, ברובד העמוק, על הסיכוי הנמוך שגם מי שייטוש את תרבותו ואת זהותו ויתערה בחברה ובתרבות שהוכתבה לו ישתייך באמת ביום מן הימים לקולקטיב הישראלי.

נראה כי לא רק ההורים אלא גם מקצת בני הנוער ביטאו התנגדות עזה לפטרנליזם המודגש שנלווה לרצון הטוב ולמוטיבציה המוגברת של המדריכים מקרב החיילים, וככל הנראה גם מקרב הקיבוצים באזור. גם כאן, המשך הטקסט בעיתון מציג פן נוסף של המציאות, שנועד לחזק את הרושם כי על אף המשברים ביחסים בין קולטים לנקלטים במעברת חלסה, תהליך יישום תפיסת כור ההיתוך זוכה להצלחה ולשיתוף פעולה בקרב מושאיו הצעירים:

הנוער תוסס, אופקו מתרחב והוא שואף לחיים חדשים. לא נדירים המקרים שנערים בורחים מהקריה לקיבוץ. טוב לראות ילדים וילדות אלה מתלכדים במחול ובפיהם שיר עברי.

הניגוד בין טוב לרע משתקף בחלוקה הברורה בין בני הנוער אשר הסתייגו מהפעולות הנלהבות שנעשו כדי לשלב אותם בצורה הטובה ביותר, בעיני הקולטים, בחברה הישראלית החדשה, ובין אלה שבחרו לנטוש את משפחתם, את קהילתם ואת מסורתם, ברחו לקיבוץ הסמוך, ובו נטמעו בתרבות החדשה. המאמץ של החוגים שהיו פעילים באותו הזמן במעברת קריית שמונה בהנהגת אליעזר קרול לכונן 'יהודים חדשים' מקרב העולים – במקום או למצער – מקרב ילדיהם, בא לידי ביטוי גם בממד הביטחוני.

מי ישמור על תושבי המעברה?

המציאות הביטחונית בגליל העליון בשנים שלאחר הקמת המדינה לא היתה האתגר המרכזי שבפניו ניצבו המתיישבים. ההחרפה במצב הביטחון היתה למרכיב דומיננטי במציאות האזורית בכלל ובקורותיה של קריית שמונה בפרט רק לקראת שנות השישים. עם זאת, לאחר סיום מלחמת העצמאות ביקשו פליטים רבים להגיע לבתיהם ולשדותיהם בעמק החולה. אירועים אלה, שבבסיסם עמדה לרוב מוטיבציה כלכלית והם כונו בלשון התקופה 'הסתננות', היו כרוכים לעתים בעימות נקודתי. מבחינתו של קרול היתה סוגיית השמירה והביטחון נדבך יסוד לעיצובו של יישוב העולים כיישוב ספר ציוני.

עוד באספה הראשונה שערך עם תושבי היישוב החדש היה סעיף חלוקת הנשק למתיישבים ואימונם אחד מהסעיפים שנדונו. בשבועות הבאים הוקם במקום ועד ביטחון ואותרו מקרב העולים גברים שיצאו לקורס אימון והכשרה להגנה.⁵⁶ מבחינתו של קרול, מוותיקי 'השומר', היה מובן מאליו שתושבי קריית יוסף יישאו בנטל השמירה על חייהם ועל משפחותיהם. הוא ראה בסוגיה זו לא רק ערך ציוני יסודי אלא גם מכשיר מרכזי לעיצובם מחדש של העולים המתיישבים של חלסה ברוח הלאומית הרצויה. לשאלת האומץ והגבורה הצבאית האישית היה בעיני קרול מקום מרכזי בזהות הישראלית החדשה.

דרך התבוננותם של העולים שהגיעו מתימן לקריית שמונה בממד הזה היתה שונה לחלוטין. הפער התהומי בין התפיסות בא לידי ביטוי באירוע חריג שהתרחש בקרבת קריית שמונה כשנה לאחר הקמתה. ביולי 1950 נהרג אחד מתושבי המעברה ששמר במחצבת כפר גלעדי בידי ערבים שחצו את הגבול שלא כחוק בניסיון לקחת את רכושם.⁵⁷ האירוע היה טראומטי עבור העולים התימנים שנשלחו להתגורר בגבול הצפון. במכתב שכתבו לראש הממשלה ושיצטטתי למעלה הם שילבו מעין שיר קצר שתיאר את הרגשותיהם:

סבלנו יתושים. סבלנו דבורים ויש מאיתנו פצועים עד היום,
וצערינו גדול עד מאוד – יושבי אוהלים.

המשטרה ריקנית משוטרים, והגבול ריקן משומרים, כדלת בלי מסמרים.
כל יום יש מסתננים, מחפשים כל מטמונים. זוחלים על האדמה כצפעונים.

דבריהם מעידים על הפחד שליווה אותם בחייהם בספר הרחוק והמבודד וכן על חילוקי הדעות שהתעוררו בין תושבי המעברה ובין אליעזר קרול בעקבות מותו של אחד מהם בעימות עם המסתננים:

לכשנהרג אחינו שלום מנחם שומר במחצבה ביום ה' כ"א תמוז, פחדנו ורפו ידינו
וכשלו ברכינו וימק ליבנו בקרבינו בעבור שאין לנו שומרים מהמסתננים, וביקשנו
מהמנהל שומרים: והשיב 'תשמרו אתם' ואי־אפשר לנו בזה כאנשים עובדים יושבי
אוהלים כציפור בודד על גג.

תגובה כזו ודאי לא היתה יכולה להתקבל על ידי איש 'השומר', מי שבנה את חייו ואת דמותו סביב אתוס הכוח והגבורה הציוני, מי שפעל בארגוני ההגנה העצמית באוקראינה, מי שהתנדב לגדודים העבריים בצבא הבריטי ומי שאיבד את בנו בעת שירותו הצבאי ומדי שנה בשנה הרצה לפני בני הנוער שעלו בי"א באדר לקבר האריה השואג בתל חי. לקרול אולי חרתה תגובת התימנים למתח הביטחוני גם מכיוון שהיו אלה תושבי חלסה – הכפר אשר ממנו יצאו מי שהרגו את טרומפלדור ואת חבריו ושהיה ליישוב יהודי שנושא את שמם ומנציח את גבורתם. הפער בין הזהות האקטיביסטית של קרול ובין הזהות היהודית המסורתית האנטי־כוחנית של המתיישבים התימנים היה גדול משיכול לשער ולשאת.

56 יומן קרול: 26.12.1949, 12.12.1949, 28.9.1949.

57 בלי שם כותב, 'מסתננים מסוריה רצחו שומר', דבר, 7.7.1950.

כל זה לא מובא ביומנו הלקוני. קרול הותיר לנו ההיסטוריונים את מלאכת השלמת הפער והעלאת ההשערות. המקורות המעטים העומדים לרשותנו מלמדים שבקיץ-סתיו 1950, לקראת מלאות שנה לעבודתו של קרול במעברה, כנראה פגה השפעתו על מתיישבי קריית שמונה. השילוב של התנאים הפיזיים הקשים, המרחק הרב ממרכז הארץ, שהקשה את קבלת השירותים במקום, הסכסוך בסוגיית צביונו של היישוב החדש וקשיי התקשורת הבין-אישית בין הקולטים לנקלטים, כל אלה הביאו את המצב בקריית שמונה לכדי רתיחה. במכתב המחאה ששלחו התושבים לשמעון אביזר על המצב הקשה ביישוב (העתק ממנו נשלח גם לראש הממשלה ולסוכנות היהודית) היו טענות מגוונות. בסיכומן הוסיפו תושבי חלסה איום בנקיטת צעד הפגנתי:

ועל כן אנו מבקשים מאת כבודכם לראות לנו שיהיה רופא במקום תמיד וכן לסידור צרכניה נוספת שנוכל לקבל את צרכי האוכל קצת בקלות וכן לסידורים במקום כי אם לא תדאגו לנו בקרוב לפני החגים כי כבר אין לנו סבלנות. סבלנו עד כה אנחנו נהיה נאלצים לבוא עם כל משפחותינו אליכם, ונעשה שביתת רעב במקום ואם תסדרו לנו מבלי להשתמש בצעדים כאלה נהיה אסירי תודה לכם כל ימי חיינו. בכבוד רב ובתודה למפריע חברי ועד קרית יוסף (חלסה).⁵⁸

העובדה שעל המכתב חתם ועד התושבים ביישוב החדש, כלומר חתמו עליו התושבים הקרובים ביותר לפעולתו של קרול כמדריך ומנהל המעברה, מלמדת על כישלוננו של ראש המעברה למצוא שפה משותפת עם העולים החדשים שיישבו אותה. נראה כי המכתב הזה ואולי גם זה שקדם לו המחישו את המצב הקשה בקריית שמונה ובעקבותיהם נערכו דיוני חירום בהסתדרות ובמחלקת הקליטה של מפא"י. בעקבות הדיון גויס שלמה ציפמן, מפעילי המפלגה שהתנדבו לארגון חדש שהוקם – שירות חלוצי לישראל – ונשלח לקריית שמונה.⁵⁹ ציפמן קיבל עליו לשקם את היישוב ואת מערכות היחסים שהתפתחו בו ולקרב את תושבי המעברה להסתדרות ולמפלגה. בספר זיכרונותיו הוא סיפר כי כשירד מהאוטובוס בקריית שמונה ונכנס למבני המעברה הוא חיפש את אליעזר קרול כדי להראות לו פתק שנתנו לו במחלקת הקליטה כדי שיקבלו אותו כראוי במעברה. קרול קיבל אותו בסבר פנים חמורות. ציפמן סיפר: 'איש שיחי העוהה פניו, לא ניסה אפילו לקרוא את הפתק שהושטתי לו, העיף בי מבט קר ונזעם, ולא צריך היה להיות חכם גדול כדי להבין שהוא לא שמח על הפגישה אתי כמוצא שלל רב'.⁶⁰ ציפמן תיאר בדוח שכתב את המציאות העגומה בקריית שמונה: 'החיים נעשו קשים מאד במחנה חדש צעיר זה, ולאחר שלמדתי היטב את הבעיות עליהם הצביעו, וגם בעצבי –

58 **מכתב לשמעון אביזר**, המחלקה ליוצאי תימן, 8.9.1950, ארכיון בית ברל.
59 צבי צמרת, 'חלוציות מגויסת: עלייתו ונפילתו של השירות החלוצי לישראל', **קתדרה**, 67 (מרס 1993), עמ' 136-164. תפקידו הרשמי של ציפמן היה נציג הוועד הפועל של ההסתדרות ביישוב.
60 שלמה ציפמן, **עלי דרך**, חמו"ל, תל אביב 1981, עמ' 142-143.

נוכחתי לדעת על היחסים בין אדם לחברו – קשים וברוטליים [...] את הדלות וחוסר מעש, ילדים מתגוללים באבק ובאשפה'.⁶¹ ציפמן פעל בתוך זמן קצר להפנות כוח אדם מטעם שירות חלוצי לישראל ומשאבים למעברה המרוחקת.

ביומנו של אליעזר קרול אין כל עדות למשברים שתיארת למעלה, גם לא להגעתו של ציפמן למחנה. היום נקטע באחת בחודש ספטמבר 1949 בלי לתת ביטוי לסערת נפשו של האיש שנאלץ לעזוב את היישוב שכה תרם להקמתו. בסתיו 1950 כבר התגוררו בקריית שמונה 1,000 תושבים. בכריכת היום מציין התאריך 14 בספטמבר 1950 כיום הפעילות האחרון של איש כפר גלעדי במעברה הסמוכה. איש 'השומר', ממנהיגי הגליל העליון ומהדמויות האגדתיות של האזור, עזב את מעברת חלסה שנה לאחר שהתגייס לנהל אותה ולהדריך את מיישביה, משלא הצליח לעמוד בהצלחה באתגר הקשה של קליטת העולים והקמת היישוב החדש. מה צפן לבו? כיצד פירש את מה שאירע? מה היה מקומם של מרכיבי אישיותו של קרול בתקשורת השלילית בינו ובין התימנים ומה היה חלקו של היעדר כושר ארגון וחסרונה של גמישות בפעולות היום-יומיות שתהליך הקמת יישוב במקום כה מרוחק כרוך בהן? עד כמה שילם קרול את המחיר של חוסר יכולתה של המדינה הצעירה לתת מענה מספק לתושבי המעברה הצפונית ביותר בימים של קליטת המונים? קשה להשיב על השאלות האלה.

המקורות שסקרתי במאמרי מלמדים על היבט חשוב נוסף של ההתרחשות בקריית שמונה בשנים 1949-1950. כישלוננו של קרול לעצב יחסים טובים עם מתיישבי חלסה הוא רק צד אחד של הסיפור. מי שמתגלים בפרשה הזו כקבוצה חזקה, מגובשת, עיקשת ונאמנה לסדר היום הקהילתי-תרבותי שלה הם דווקא מייסדי קריית שמונה מקרב עולי תימן. קרול תואר בסיפור כיחיד מובחן, הנשלח על ידי קיבוצו כפר גלעדי, ותימני חלסה מתוארים בסיפור כקבוצה. חתימותיהם חותמות את המכתבים בלי שברור מי מנהיג אותם, ואולי גם, במקרה של המכתב הראשון, מי אחראי לניסוח הספרותי המרשים שלו. יותר מכול בולטת הבנתם שהם ראויים לקבל יחס ותנאים טובים יותר ושזכותם להתארגן ולדרוש שינוי בדרך קליטתם. סירובם להסתגל ולהיכנע ללחץ העז שהופעל עליהם להשלים עם 'צו השעה' ולזנוח את תרבותם היהודית-מסורתית העיד על חוסנם. מאבקהם החוזרים ונשנים לשמור על סמכותם כהורים ועל האוטונומיה שלהם בחינוך – לעצב את האקלים שילדיהם יתחנכו בו, גם בעת תהליך הגירה – מלמדים על נחישותם ועל נאמנותם למערכת הערכים שניצבה בלב חיי הקהילה. השיח שלהם עם השלטונות, ההתעקשות לשוב ולתאר את ההתרחשות במעברה מנקודת ראותם, למחות על עוול ולהתעקש על זכויותיהם, כל אלה מעידים על האקטיביות ועל כושר היזמה שלהם, המנוגדים ניגוד חד לדימוי הפסיבי, הסתגלני והילדותי שביקש הסטראוטיפ האוריינטליסטי להדביק להם. תימני חלסה פעלו כקהילה מגובשת, הצמיחו מקרבם מנהיגות (אף שזו נותרה עלומה במסמכים שהתגלו עד היום),

61 דוח שלמה ציפמן, 'מימיה הראשונים של קריית שמונה', 3 בינואר 1952, 3.1, ארכיון קריית שמונה.

וביטאו ביטוי פיוטי, פוליטי ונוקב את חוסר שביעות רצונם מהיבטים שונים של תהליך קליטתם ושל אופי יישובם שהתגבש בלי לתת את הדעת לתרבותם ולמאוזייהם. ההתארגנות העקבית של מתיישבי קריית שמונה מקרב עולי תימן והכלים שהצליחו להפעיל בתוך המציאות הקשה שהם חיו בה אפשרו להם לא רק לשמור על זהותם ולבטא את מחאתם אלא להוביל מהלכים פעילים שיביאו בסופו של דבר לעזיבה מאורגנת שלהם את קריית שמונה כדי להקים מושבים חקלאיים באזור השרון.⁶² הם ביטאו בבירור את דרישתם להחליף את אליעזר קרול כמנהל המעברה, ובסופו של דבר הצליחו להביא לתוצאה זו.

אולי דווקא במקום שנכשל קרול אפשר למצוא עדות להצלחתו? ברובד הבסיסי, האקטיביות של הקולטים, חוסר רגישותם והמאמץ הנחוש שלהם לגרום לעולים התימנים להשיל מעליהם סממנים מרכזיים בזהותם העצימו את ההתארגנות ואת ההתנגדות של הנקלטים. ואולי, ברובד נסתר יותר, לפטרנליזם המודגש שאפיין את קרול ואת שותפיו להקמת המעברה בחלסה וקליטת תושביה הראשונים היה תפקיד והיתה השפעה על גילויי האקטיביות של ראשוני המעברה. היזמה, הפעלתנות והנחישות היו בראש ובראשונה ביטוי לתרבות ולכלים שהעולים הביאו אִתם מקהילותיהם בתימן ועדות לכך שלא היו חסרי אונים גם בתהליך ההגירה הקשה. אך ייתכן שבו בזמן הפטרנליזם הערכי של אנשי כפר גלעדי, וקרול בראשם, המחיש עבורם את קולה של עמדה נחושה ואת יכולתה של אקטיביות לחולל מציאות. לא תמיד מאמץ לשינוי חברתי משיג את המטרות שהוגדרו בראשית ההתערבות. פעמים רבות הדיאלוג, קשה וטעון ככל שיהיה, בין יוזמי המהלך החברתי ובין מושאיו מצמיח תוצאות לא מתוכננות ואף מפתיעות.

סיכום

המפגש בין אליעזר קרול לתושבי מעברת חלסה נמשך כשנה. הוא כלל תקוות ויומרות גדולות, אלא שהתקוות של מי שנשלח לבנות את קריית שמונה היו שונות משל מיישביה. הן נגזרו מתרבויות ומאזוסיים שונים. הציונות שהביאה את אליעזר קרול להתגייס למשימת הקליטה והקמת היישוב היתה חילונית-סוציאליסטית-אקטיביסטית. האמונות שהביאו את העולים מתימן להגיע לארץ ולגליל כללו תמהיל שונה של דתיות-מסורתיות. מתמהיל זה נגזרה פרשנות אחרת לשאלת דמותו של היישוב שעתידי להיבנות בחלסה הנטושה לדרך החיים והפעולה בו. קרול, כפר גלעדי וקיבוצי הגליל העליון בכלל קיבלו עליהם משימה מאתגרת במיוחד: ניהול המעברה והצמחת יישוב מתוכה, תיווך למוסדות ולמקבלי ההחלטות במרכז הארץ והקמת התשתיות הכלכליות והחברתיות של היישוב החדש. יותר מכול נדרשה במציאות הייחודית של קריית שמונה הצעירה הצמחת מנהיגות פנימית

62 ראו בעניין זה את מאמרי בכתובים: 'תימני חלסה: התיישבות, מאבק ועזיבה'.

ומוסדות ניהול עצמי. משימה זו דרשה יכולת ליצור דיאלוג עם קהילת המתיישבים, הקשבה לא רק לצורכיהם הגשמיים אלא גם לתרבותם, לזהותם ולדרך שהם ביקשו לעצב בה את היישוב החדש שהקימו. הכלים שניחן בהם אליעזר קרול סייעו לו בפעילות הציונית-החלוצית פורצת הדרך שהוא היה מעורב בה מנעוריו ותרמו להתמודדות עם אתגרים בביטחון ובהתיישבות שניצבו בדרכו. בה בעת חסרו לו הכלים שנדרשו להתמודד עם האתגר החדש שניצב לפניו בחלסה: היכולת להשיג אמצעים לקיום כלכלי עצמאי מכבד, ליצור שפה משותפת, לכבד את הזהות היהודית-המסורתית, להבין שמחיקת תרבות ועיצוב זהות חדשה יש מאין יולידו התנגדות עזה - כל אלה לא היו תובנות שהיה מצויד בהן גם לאחר עשרות שנות פעילות. הנחישות שהיתה יעילה במאבקים ציוניים קודמים שהוא השתתף בהם לא בהכרח היתה לעזר ביחסי הגומלין הבין-אישיים עם העולים במעברת חלסה. לפעולתם של קרול ובני דורו שקרעו ונקרעו מההווה המסורתית וביקשו לחולל מהפכה בתודעה היהודית לא נלוו יכולת קשב וכבוד לנאמנותם של המתיישבים החדשים בגליל לתרבות המסורתית ולתפיסת הגאולה הדתית שהובאה מתימן.

מדוע עזב אליעזר קרול את מעברת חלסה לאחר שפעל רבות, יום-יום, לבניין היישוב והקהילה? נראה כי קשיחות אישיותו והחספוס היובשני של התקשורת הבין-אישית שלו לא נשאו פרי ביחסיו עם קהל מודרכיו ביישוב שהלך ונבנה בגליל העליון. הנטישה הפתאומית וחתירת היומן ללא כל התייחסות לטלטלות שפקדו את מערכת יחסיו עם העולים מלמדות על הקושי של מי שנמצא בחזית העשייה הציונית להתמודד עם כישלון מאמציו להנהיג את בני הקהילה החדשה שהגיעה לגליל העליון ולהקים עמם עיירה קואופרטיבית. אולם מלבד הדרמה האישית, ברור כי המטרה שהציב לעצמו לא היתה פשוטה מלכתחילה והיא נעשתה קשה במיוחד להשגה בשל מערכת המושגים אשר עמה הגיע למפגש עם העולים התימנים בחלסה. מערכת מושגים רווחת זו, שעיצבה את השקפת עולמו, נשענה על פרדוקס האחדות הלאומית שהתגלם בתפיסה הציונית. דווקא הניסיון שנבע מהאידאולוגיה הלאומית לכלול ציבור פועלים שהיה זר במסורתו התרבותית והדתית לתנועת העבודה הבליט את הפערים בין הקבוצות השונות, החריף את המתחים החברתיים והפרה דינמיקה שהקשתה לגשר עליהם. בטקסטים שהותיר אחריו קרול ובאלה ששיקפו את השיח בקיבוצי הגליל העליון בשנת ההקמה של קריית שמונה ניכר זלזול בקהילת המתיישבים בחלסה, שבתקשורת עמה היתה תלויה בין היתר הצלחת האתגר החברתי שהציבו לעצמם הקולטים. התפיסות האוריינטליסטיות ולעתים אף רמזו להשקפה גזענית חתרו תחת יכולתו של קרול להשיג את יעדיו. היה מופרך לצפות מהעולים התימנים שהקימו את היישוב החדש לבנות קהילה בעלת מאפיינים חלוציים משום שהם חוו זלזול בהם ותרבותם הוארה באור שלילי. חששם של קיבוצי הגליל העליון מפני השינוי שתחולל מסה של עולים מזרחים בדמותה ובצביונה של הקהילה הציונית-סוציאליסטית אשר הוקמה בעמל רב בצפון עמק החולה מסביר, במידה מסוימת, את הרגשת הדחיפות ואת עצמת המוטיבציה לחולל שינוי מהיר בזהותם של העולים שזה אך התיישבו בחלסה. בה בעת אין בהסבר זה כדי לעמעם את עצמת המשימה בין מתיישבי חלסה למדריכם במעברת קריית שמונה ואת הנזק שהסב ליחסי הגומלין בין קריית שמונה לקיבוצי הגליל העליון במשך השנים.

סיפורם של מתיישבי חלסה ומדריכם מכפר גלעדי שיקף את הפער העמוק בין הקולטים לנלקטים, את המאבק הפוליטי והאידאולוגי שהתחולל עם הקמת המדינה ואת הנחישות שהפגינו העולים מתימן לשמר את אורחות חייהם המסורתיים. ההתנגשות שהתרחשה בחלסה לא היתה נדירה, ותביעות עולים מתימן לסלק את מדריכיהם עלו במקומות נוספים.⁶³ עם זאת, המקורות אשר נשמרו מהפרשה שהתחוללה בגליל העליון מאפשרים התבוננות עמוקה ורגישה במפגש האנושי הטעון שנלווה לקליטת העלייה הגדולה. במובן מסוים אפשר לראות בפרשת קרול בראשית ימי קריית שמונה משל לתמונה הגדולה והרחבה של ימי מדינת ישראל הצעירה. החברה הציונית הישראלית של 1949 הוכיחה את יכולתה להקים מדינה, לנצח במלחמה, להשתלט על חבל ארץ רחב ואף לחולל עליית המוני יהודים ארצה מכל כנפי תבל. ספק עד כמה היא היתה מצוידת בכלים שהיו יכולים לסייע בידה למזג לתוכה קבוצה כה גדולה של יהודים שהגיעו מקהילות מגוונות ברחבי העולם. בחזרה למיקרו, אליעזר קרול עזב את המעברה בסתיו 1950. הוא הוסיף להשקיף על התפתחותה של קריית שמונה עד מותו שמונה שנים מאוחר יותר. דומה כי הסיבות שהביאו אותו לעזוב את מעברת קריית שמונה מפעפעות בחברה הישראלית, מעצבות אותה ומשפיעות עליה – גם בימינו.

63 ראו לדוגמה דרישות מקבילות בעמקה: צמרת (לעיל הערה 47), עמ' 133.